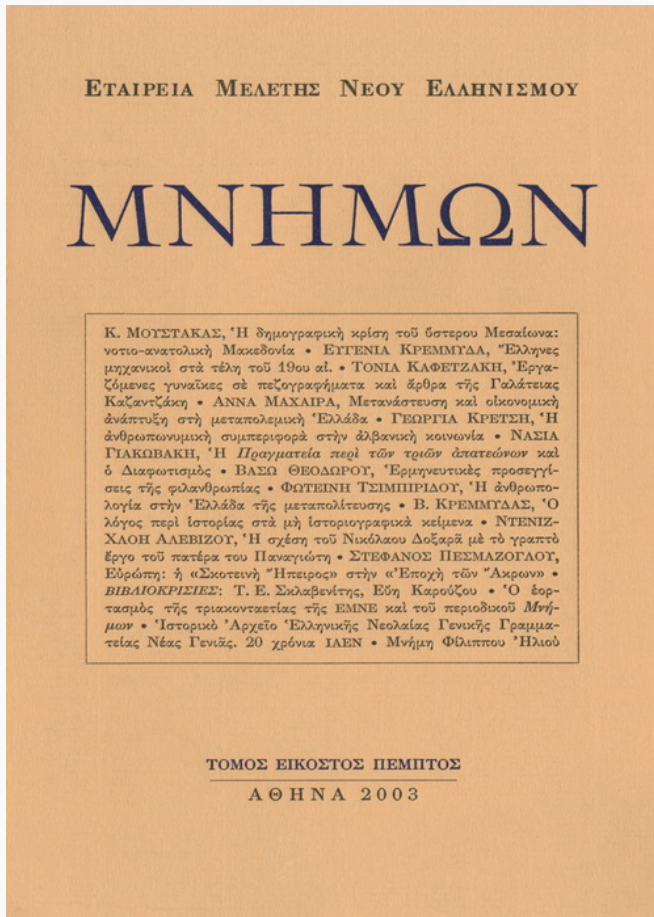


## Μνήμων

Τόμ. 25 (2003)



### Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΜΝΗΜΩΝ

*mnimon mnimon*

doi: [10.12681/mnimon.779](https://doi.org/10.12681/mnimon.779)

### Βιβλιογραφική αναφορά:

mnimon, mnimon. (2003). Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΜΝΗΜΩΝ. *Μνήμων*, 25, 263–290. <https://doi.org/10.12681/mnimon.779>

Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑΣ  
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ  
ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ *ΜΝΗΜΩΝ*

Με τη συμπλήρωση τριών και πλέον δεκαετιών από την ίδρυση της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού και του περιοδικού *Μνήμων*, οργανώθηκε στις 17 Οκτωβρίου 2003 στα γραφεία της EMNE εορταστική εκδήλωση με ομιλίες μελών της Εταιρείας. Επίσης, μέλη της EMNE συζήτησαν με τον Στρατή Μπουρνάζο για τη διαδρομή και τις δραστηριότητες της Εταιρείας (η συζήτηση δημοσιεύτηκε στα «Ενθέματα» της *Κυριακάτικης Αυγής*, 12 Οκτωβρίου 2003). Τα σχετικά κείμενα δημοσιεύονται παρακάτω.

ΤΑΣΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, πρόεδρος της ΕΜΝΕ, Προσφώνηση

Σας καλωσορίζουμε απόψε, στον εορτασμό της τριακονταετίας της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού και του περιοδικού *Μνήμων*, και σας ευχαριστούμε για την παρουσία σας. Σκεφτήκαμε ότι ο εορτασμός του γεγονότος αυτού στον δικό μας χώρο θα λειτουργούσε θετικά, αφού η οικειότητα και η άνεση θα έδιναν στη συνάντησή μας την ουσία που χρειάζεται, χωρίς να απαιτείται να προσφύγουμε στην επισημότητα και το κύρος άλλων χώρων. Στο χώρο λοιπόν αυτό, που εδώ και τόσα χρόνια συνδέεται με την αναζήτηση στοιχείων για την ανασύσταση και την προσέγγιση του παρελθόντος, θα μιλήσουμε για την πορεία του «Μνήμονα» τα χρόνια που πέρασαν, για τη συμβολή του στην ελληνική ιστοριογραφία, για την αδράνειά του ίσως απέναντι σε προβλήματα που προέκυψαν, αλλά και για τις δυνατότητες παρέμβασης, στο παρόν, στο παρελθόν και στο μέλλον. Θα μιλήσουμε όμως και για τις προσωπικές μας και για τις συλλογικές μας εμπειρίες, για τις αναμνήσεις μας, για τα συναισθήματά μας που συνδέθηκαν με τη δραστηριότητα του «Μνήμονα».

Τριάντα χρόνια λοιπόν δράσης της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, που θεωρεί ακόμα προϋπόθεση για τη λειτουργία της τα μέλη της να εξακολουθήσουν να πλασιώνουν συλλογικά τις προσπάθειες που κάνει για την καλλιέργεια της ιστορικής μνήμης — ίσως μια απαίτηση που φαντάζει υπερβολική στους καιρούς της ιδιότυπης που ζούμε. Με τα παραπάνω, βέβαια, ας μη θεωρηθεί ότι αισθανόμαστε ως «μάρτυρες» γι' αυτά που κάνουμε: και εμείς σε αυτό τον κόσμο ζούμε, αντιλαμβανόμενοι ότι οι καιροί άλλαξαν και ότι συλλογικές δραστηριότητες και προσπάθειες δεν ευνοούνται, ούτε σε εκπαιδευτικά ούτε σε επαγγελματικά πλαίσια. Παρ' όλες τις ελλείψεις και τις ανάγκες όμως, εξακολουθούμε να δεξιωνόμαστε και να ενσωματώνουμε προσπάθειες και απόψεις, με στόχο την ανανέωση και τη βελτίωση των ιστορικών σπουδών, διατηρώντας την αυτοτέλειά μας και την οικονομική μας αυτάρκεια, όσο κι αν ο δρόμος αυτός είναι δύσκολος και συχνά επίπονος.

Επιτρέψτε μου να κλείσω με μια αναφορά στις συναντήσεις της Τετάρτης. Στα χρόνια που πέρασαν έγιναν περισσότερες από 500. Η διαδικασία που ακολούθηθηκε σ' αυτές ήταν η παρουσίαση του θέματος από τον εισηγητή και, στη συνέχεια, η συζήτηση με τους παρευρισκόμενους. Από φέτος σκεφτήκαμε ότι τα πράγματα ωρίμασαν για ένα πείραμα. Όπως θα είδατε ήδη στο Πρόγραμμα του φθινοπώρου και του χειμώνα, εκτός από τον εισηγητή, υπάρχουν πλέον και δύο ή τρία πρόσωπα στο ρόλο του συζητητή: πρόκειται για συναδέλφους που

ασχολούνται με το αντικείμενο που παρουσιάζει ο ομιλητής και οι οποίοι θα θίξουν ζητήματα της ανακοίνωσης και θα αναπτύξουν, γενικότερα, τις επιστημονικές προβληματικές του θέματος, ανοίγοντας έτσι, ελπίζουμε, συζητήσεις σε δρόμους ζωντανούς και κατευθύνσεις ενδιαφέρουσες. Ελπίζουμε το αποτέλεσμα να ικανοποιήσει όλους μας.

Και πάλι σας ευχαριστούμε που ήρθατε απόψε εδώ.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Τριάντα χρόνια EMNE*  
από τα πρακτικά των συνεδριάσεων

Όταν μου ζήτησαν να μιλήσω για τα τριάντα χρόνια ζωής της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, αναζήτησα το υλικό μου στα πρακτικά των συνεδριάσεων της. Διαβάζοντας τα πρακτικά αλλά και τις ομιλίες για τα είκοσι χρόνια παρουσίας της Εταιρείας ένοιωσα ως η πλέον αναρμόδια να αναφερθώ στην πορεία των ανθρώπων της Εταιρείας. Δεν έχω βιώματα από τις συλλογικές προσπάθειες της δεκαετίας του 1970 και του 1980, και μπορώ να δω το υλικό των πρακτικών μόνο με τη ματιά ενός ερευνητή που προσπαθεί μέσα από λιτά κείμενα να αφογγραστεί κάτι από το πάθος, την αγάπη των ανθρώπων για το δημιουργημά τους και την αγωνία τους να ανταποκριθούν στους στόχους τους, που με τον χρόνο συνεχώς ψήλωναν.

Καθώς πλέον η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού έχει καθιερωθεί στη συνείδηση της επιστημονικής κοινότητας των ιστορικών, και μάλιστα με το όνομα του περιοδικού της, ως «Μνήμων», σκέφτηκα να αναζητήσω τον προβληματισμό των ανθρώπων που δημιούργησαν την Εταιρεία και να καταγράψω τη διαδικασία γένεσης και σταδιακής διαμόρφωσης του σημερινού χαρακτήρα της. Η σημερινή συζήτηση στο εσωτερικό της Εταιρείας αφορά τις προοπτικές επιβίωσης και συνέχισης του έργου της, καθώς τα μέλη της, ακριβώς επειδή τη θεωρούν ως δεδομένη και ως σταθερό σημείο αναφοράς, δεν νοιώθουν την ίδια ανάγκη διαρκούς παρουσίας και ενεργούς συμμετοχής στις δραστηριότητές της. Έτσι επιχείρησα, μέσα από τα όσα οι κατά καιρούς γραμματείς της θεωρούσαν αξιομνημόνευτο να καταγράψουν, να δω από τη δική μου πλευρά τη διαδρομή της EMNE. Διατρέχοντας λοιπόν τα βιβλία με τα πρακτικά συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίων και των Γενικών Συνελεύσεων, η αίσθηση που δημιουργήθηκε ήταν αυτή της συνεχούς προσπάθειας συγκρότησης ιστορικού λόγου, αναζήτησης του επιστημονικού στίγματος και δημιουργίας μιας συλλογικής εικόνας που θα προβαλλόταν προς τα έξω. Οι πρώτοι δημιουργοί της Εταιρείας ξεκίνησαν με χαμηλές προσδοκίες, όταν συγκρότησαν την «Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία», θέτοντας (1972) ως στόχο τη διδασκαλία

της ελληνικής και λατινικής παλαιογραφίας, καθώς και την έκδοση του περιοδικού *Μνήμων*. Η αλλαγή του ονόματος της Εταιρείας αλλά και του καταστατικού της (1975) δήλωνε την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των στόχων της. Επίκεντρο των ενδιαφερόντων της απετέλεσε πλέον η μελέτη του Νέου Ελληνισμού, ενός ερευνητικού πεδίου με σαφή χρονικά πλαίσια και αντικείμενο διαφορετικών επιστημών.

Αναφέρεται συγκεκριμένα, τόσο στο Καταστατικό όσο και στον Εσωτερικό Κανονισμό της Εταιρείας, ότι σκοπός της είναι «η ανάπτυξη και προαγωγή των ιστορικών μελετών και ερευνών και δη του Νέου Ελληνισμού και των συναφών της Ιστορίας επιστημών. Αντικείμενό της έχει την επιστημονική θεώρηση του συνόλου των γεγονότων, φαινομένων και εκδηλώσεων που έδωσαν τη μορφή και το περιεχόμενο στην ελληνική ιστορία από τα τελευταία μεσαιωνικά χρόνια έως σήμερα». Στα ίδια κείμενα προσδιορίζεται και η έννοια της ιστορίας «ως μιας επιστήμης κοινωνικής, τόσο από την άποψη του περιεχομένου της, όσο και από την άποψη των προσανατολισμών. Μιας επιστήμης που αντανάκλα το βαθύτερο ενδιαφέρον του ανθρώπου να γνωρίσει τον εαυτό του (στην ατομική, ομαδική και ταξική του διάσταση), όπως διαγράφεται στην πορεία του μέσα στο χρόνο. Την προσπάθειά του αυτή οργανώνει ο άνθρωπος σε ιστορική γνώση που περιεχόμενό της έχει την ανάλυση και ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς και δραστηριότητας σε συνάρτηση με τα ερωτήματα που θέτει κάθε εποχή σχετικά με τον εαυτό της». Με άξονα τον ορισμό αυτό της ιστορίας και στόχο τη μελέτη κοινωνικών φαινομένων στο χρόνο, τα μέλη της Εταιρείας στις Γενικές Συνελεύσεις εκφράζουν την αγωνία τους αναφορικά με τη δυνατότητά τους να παρουσιάσουν το έργο τους σε ένα ευρύτερο επιστημονικό κοινό, μέσα από τη συλλογικότητα που αυτή προσφέρει αλλά και να καταστεί δυνατός ένας παρεμβατικός λόγος στα πλαίσια της ιστορικής κοινότητας. Γι' αυτό η διοργάνωση των πρώτων μεγάλων συνεδρίων το 1984, με θέμα τη νεοελληνική πόλη και την παιδική ηλικία, θεωρήθηκε ως πρώτη επιτυχής προσπάθεια της Εταιρείας να δώσει το στίγμα της μέσα από μεγάλης εμβέλειας γεγονότα. Στόχος της δημόσιας παρέμβασής της ήταν να επιτευχθεί ένα άνοιγμα στο δημόσιο πεδίο αλλά και να διατυπωθεί ένας κοινός λόγος. Η προσπάθεια για άρθρωση αυτού του κοινού λόγου καλλιεργήθηκε ως τότε μέσα από την έκδοση του περιοδικού *Μνήμων*, την ανάληψη συλλογικών εργασιών, όπως η οργάνωση και η καταγραφή του αρχείου της Σύρου, τις ειδικές εκδόσεις, την αποδελτίωση εφημερίδων της Αντιβασιλείας κλπ. Παράλληλα επιδιωκόταν και τονιζόταν στις συζητήσεις των μελών της Εταιρείας κατά τις Γενικές Συνελεύσεις ο ανοιχτός χαρακτήρας της, η επιθυμία για υποδοχή νέων μελών και η ανανέωση των ιδεών, η ανάγκη για ανανέωση του ανθρώπινου δυναμικού αλλά και η ενεργότερη συμμετοχή των μελών της στο έργο της. Έτσι από την αρχή σχεδόν της πορείας της αναζητήθηκαν ακροατές και φί-

λοι μεταξύ των φοιτητών του Πανεπιστημίου, επιδιώχθηκε η κοινοποίηση του έργου της σε ένα ευρύτερο κοινό με τη διεξαγωγή φροντιστηριακών μαθημάτων και διαλέξεων εκτός του χώρου της Εταιρείας, κάτι που δεν επιτυγχάνονταν πάντοτε.

Με τις ποικίλες δραστηριότητές της πέτυχε η EMNE στο πέρασμα του χρόνου να εδραιωθεί στην ιστορική κοινότητα ως σύνολο ατόμων με κοινή αντίληψη της ιστορικής επιστήμης, κοινούς στόχους και διάθεση για ομαδική εργασία. Έτσι στα μέσα της δεκαετίας του 1980 διατυπώθηκε στη Γενική Συνέλευση η άποψη ότι η EMNE κατάφερε να καθιερωθεί στον επιστημονικό χώρο. Στα τέλη της ίδιας δεκαετίας αυξήθηκε ο αριθμός των μελών της, όπως και ο αριθμός των ακροατών και συμμετεχόντων στις ανακοινώσεις της Τετάρτης, ενώ παράλληλα πύκνωσαν οι δραστηριότητές της, γεγονότα που συνδυάστηκαν με τη μεταστέγασή της. Η αλλαγή αυτή στη σύνθεσή της θεωρήθηκε σημάδι των καιρών που οφειλόταν σε μια γενικότερη στροφή του ενδιαφέροντος της κοινωνίας στην ιστορία και σε μια εντατικότερη ενασχόληση με ζητήματα του παρελθόντος. Αντίστοιχο ενδιαφέρον για τα ιστορικά ζητήματα παρατηρείται και σήμερα με την πύκνωση, για παράδειγμα, των εκδόσεων στον χώρο της ιστορίας. Ωστόσο ο προβληματισμός για τη συμμετοχή των μελών της Εταιρείας στις δραστηριότητές της είναι πιο έντονος από ποτέ, ίσως επειδή γνώρισε περιόδους μεγαλύτερης προσέλευσης και εντονότερης δραστηριοποίησης των μελών της. Έτσι με μέτρο σύγκρισης παρελθούσες εμπειρίες αναζητείται το στίγμα της, καθώς και τρόποι βελτίωσης της εικόνας που παρουσιάζουν για παράδειγμα οι συναντήσεις της Τετάρτης. Χωρίς να έχει βρεθεί ακόμα η σωστή συνταγή, τα μέλη της ευελπιστούν ότι και πάλι ο χώρος του Πανεπιστημίου θα προσφέρει το αναγκαίο νέο δυναμικό που θα αναζωογονήσει την Εταιρεία.

Διατρέχοντας κανείς τα πρακτικά των συνεδριάσεων, διαπιστώνει ότι τα ζητήματα που τονίζονται και επανέρχονται παρουσιάζουν εκπληκτικές ομοιότητες με τη σημερινή συζήτηση που διεξάγεται στο εσωτερικό της Εταιρείας αναφορικά με το οικονομικό πρόβλημα που εξακολουθεί να είναι δυσπερίλυτο. Κατά παράξενο όμως τρόπο η Εταιρεία, παρά τα οικονομικά προβλήματα έως και αδιέξοδα που αντιμετωπίζει, έχει καταφέρει να επιβιώσει τριάντα τόσα χρόνια, καθώς σήμερα γιορτάζουμε αυτή ακριβώς την πορεία της.

Εκείνο όμως που διακρίνει εντονότερα τη σημερινή κατάσταση στην Εταιρεία είναι η μειωμένη συμμετοχή των μελών και ο περιορισμός των δραστηριοτήτων της. Οι συναντήσεις της Τετάρτης με ολιγομελές ακροατήριο αδυνατούν συχνά να ανταποκριθούν στο ρόλο τους, καθώς ο διάλογος περιορίζεται ανάμεσα σε λίγα άτομα που ενδεχομένως να έχουν γνώση του αντικειμένου της ανακοίνωσης. Το περιοδικό και οι εκδόσεις διατηρούν τον αρχικό τους χαρακτήρα, αλλά η Εταιρεία δεν λειτουργεί πλέον ως πεδίο μύησης στην ιστο-

ρική επιστήμη και στην έρευνα μέσα από πρωτογενή εργασία σε ομαδικό ή και ατομικό επίπεδο. Ενδεχομένως στον ρόλο αυτό να ανταποκρίνονται τα Πανεπιστήμια και έτσι παραμένει να δούμε πώς η παρουσία της Εταιρείας στον χώρο των ιστορικών σπουδών θα αναβαθμιστεί και θα τροποποιηθεί προκειμένου να καλύψει τις νέες ανάγκες και να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες.

Οι νέες τεχνολογίες προσφέρουν τη δυνατότητα ανάπτυξης ιστορικών θεμάτων και ένα βήμα επικοινωνίας με το ευρύτερο ακαδημαϊκό και μη κοινό που ενδιαφέρεται για πληροφόρηση και ανταλλαγή απόψεων. Η ΕΜΝΕ μπορεί να λειτουργήσει και ως διαδικτυακός χώρος ανταλλαγής ιδεών και να παρέχει ένα ηλεκτρονικό βήμα επικοινωνίας και διατύπωσης απόψεων σε ζητήματα που άπτονται των επιστημονικών ενδιαφερόντων των μελών της. Παράλληλα τα μέλη της Εταιρείας θα πρέπει να επαναδραστηριοποιηθούν είτε συμμετέχοντας στη διοργάνωση συνεδρίων, ενδεχομένως και σεμιναρίων, είτε μέσα από τη συνεργασία με ιστορικούς και ερευνητές από διαφορετικά κράτη ή ερευνητικά πεδία. Η προσέλκυση νέων μελών αποτελεί σε κάθε περίπτωση την αναγκαία προϋπόθεση για τη συνέχιση και ανανέωση του έργου της.

Αναμένεται, λοιπόν, η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού να επαναπροσδιορίσει την παρουσία της στο δημόσιο πεδίο. Και επειδή ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι ο ανοιχτός χαρακτήρας της, οποιαδήποτε πρόταση μπορεί να τεθεί στο πεδίο του διαλόγου.

#### ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΠΤΗΣ, *Ο «ευρωπαίος» Μνήμων*

Δε σας κρύβω ότι απόψε νιώθω μεγάλη χαρά και τιμή που συμμετέχω ως ομιλητής στον εορτασμό της τριακονταετίας του «Μνήμονα» (των 32 χρόνων του για την ακρίβεια), ταυτόχρονα όμως νιώθω και κάπως άβολα, καθώς θεωρώ ότι στη θέση μου απόψε θα έπρεπε να βρίσκεται κάποια ή κάποιος εκπρόσωπος της λεγόμενης δεύτερης γενιάς του «Μνήμονα». Πρόκειται για ιστορικά μέλη της Εταιρείας που πρόσφεραν και προσφέρουν τα μέγιστα στη «μνημονική συλλογικότητα», όπως η Οντέτ Βαρών, η Λίνα Βεντούρα, η Χριστίνα Κουλούρη, ο Γιώργος Κόκκινος, ο Κώστας Μέκκας, ο Γιάννης Μπαφούνης και άλλοι, οι οποίοι πλαισίωσαν την αιθιαλή τριανδρία των Χρήστου Λούκου, Κώστα Λάππα και Τριαντάφυλλου Σκλαβενίτη. Βέβαια το έργο και η προσφορά αυτών και τόσων άλλων έχουν αποτυπωθεί στις εκδόσεις και στις δραστηριότητες της Εταιρείας μας. Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει στο σημείο αυτό και στην εργασία των μελών της συντακτικής επιτροπής των τόμων του *Μνήμονα*, την «προστιθέμενη αξία» στις δημοσιευόμενες μελέτες κατά τον Τριαντά-



φυλλο Σκλαβενίτη,<sup>1</sup> στις ώρες δουλειάς που, πέρα από το μόχθο των ίδιων των δημιουργών, κρύβονται πίσω από τα καλοφροντισμένα (με τη σφραγίδα του Χ. Μανουσαρίδη) και σοβαρά κείμενα που διαβάζουμε στο περιοδικό της Εταιρείας.

Ας καταθέσω κι εγώ τη δική μου εμπειρία από την πρώτη μου επαφή με τον «Μνήμονα», όπως είθισται στις επετειακές ομιλίες. Η πρώτη μου κατάβαση στο υπόγειο της Ισαύρων τοποθετείται το 1987. Όπως συνήθως συμβαίνει σ' αυτές τις περιπτώσεις, δεν πήγα μόνος. Με παρότρυνση της λέκτορος τότε Όλγας Κατσαρδή-Hering, μια συντροφιά από τριτοετείς φοιτητές που συμμετείχαμε στο σεμινάριο του μαθήματός της για τη θεωρία και μεθοδολογία της ιστορίας προσεγγίσαμε το «Μνήμονα»: ο Γιώργος Βαρουζάκης, ο Γιάννης Γιαννιτσιώτης, η Άννη Καρακατσούλη, η Μαρία Κοτζάμπαση, ο Δημήτρης Μπιλάλης, ο Σωτήρης Ρούσος και ο ομιλών. Ήταν η εποχή που δουλεύαμε εθελοντικά μία φορά την εβδομάδα για την ταξινόμηση του αρχείου Δηλαβέρη στο Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Πειραιά υπό την επίβλεψη της Λίτσας Μπαφούνη. Η αλήθεια είναι ότι μας διακατείχε ένα κάποιο δέος βλέποντας από κοντά για πρώτη φορά συγκεντρωμένους τη Χριστίνα Αγριαντώνη, τον Φίλιππο Ηλιού, το Βασίλη Κρεμμυδά και άλλους, για τους οποίους μαθαίναμε από τα διαβάσματά μας και τις αναφορές των καθηγητών μας. Για τους περισσότερους από μας οι πρώτες επαφές διακόπηκαν για αρκετά χρόνια λόγω μεταπτυχιακών σπουδών στο εξωτερικό. Όμως ο «μνημονικός» σπόρος είχε πέσει και ριζώσει για τα καλά.

Οκτώ χρόνια μετά, κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, οι επαφές πυκνώνουν ξανά, σε μια πιο συστηματική βάση αυτή τη φορά. Αρκετά πράγματα είχαν αλλάξει αλλά και αρκετά είχαν ακόμη το άρωμα των πρώτων χρόνων του «Μνήμονα». Νέες εκδόσεις, νέοι τόμοι του περιοδικού, ημερίδες, συνέδρια και η ζεστή ατμόσφαιρα των ομιλιών της Τετάρτης, όπου ο καθένας μας πέρα από την ειδίκευση και τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά του έχει την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά, με γόνιμο και κριτικό τρόπο τις νέες δυνάμεις, τις νέες έρευνες και προσεγγίσεις της νεοελληνικής ιστορικής κοινότητας.

Ο προβληματισμός που έχει πολλάκις διατυπωθεί για τη μειωμένη προσέλευση σε πολλές συναντήσεις, δικαιολογημένος και θεμιτός, δεν θα πρέπει να προκαλεί κατά τη γνώμη μου ένα διαρκές αίσθημα μελαγχολίας μεταξύ των μελών. Έχουν πολλά αλλάξει στους ρυθμούς και τις συνθήκες ζωής της μεγάλης μας πόλης, της «εκσυγχρονισμένης» μας χώρας, και η φυσική μας παρουσία στο χώρο του «Μνήμονα» καθίσταται πολλές φορές αδύνατη. Αυτό ισχύει ιδιαιτέρως για όσες και όσους διδάσκουν σε περιφερειακά πανεπιστήμια. Υπάρχει όμως και η άλλη επικοινωνία, η νοερή, η τηλεφωνική ή η ηλεκτρονική. Και εκεί ο «Μνήμονας» είναι παρών. Συμβαίνει πολλές φορές μεταξύ μας πριν

1. Βλ. εδώ, σ. 288.

και μετά από κάποια ομιλία, ίσως σε μια ψευδαίσθηση εξ αποστάσεως συμμετοχής, να αναρωτιόμαστε και να διαλεγόμαστε. Ποιος μιλάει σήμερα στο «Μνήμονα»; Πώς ήταν χθες στο «Μνήμονα»; Έγινε καλή συζήτηση; Και τα συναφή.

Μπορεί να γκρινιάζουμε μεταξύ μας, όμως για άλλους ερευνητές και νέους επιστήμονες από όμορους χώρους η θέση μας είναι ζηλευτή, οι δραστηριότητές μας, η μακρόχρονη διατήρηση ενός χώρου συνεύρεσης κι ενός σοβαρού περιοδικού ζητούμενο για άλλους. Θυμάμαι πριν τρία χρόνια, όταν φιλοξενήσαμε μια ομιλία του πολιτικού επιστήμονα Τάκη Παππά για τη χαρισματική ηγεσία και την πολιτική πραγματικότητα στην Ελλάδα του 20ού αιώνα. Το ακροατήριο ήταν περιορισμένο, 12-15 άτομα, και ελάχιστοι ακολούθησαν στην ταβέρνα. Κι όμως ο ομιλητής έμεινε ικανοποιημένος και εκφράστηκε με θαυμασμό για το γεγονός ότι στις μέρες μας και τις επιστήμες μας, λειτουργεί και αναπνέει, και μάλιστα για τόσα χρόνια, ένας τέτοιος σύλλογος όπως ο «Μνήμων».

Τον Μάρτιο του 1992, στον εορτασμό της εικοσαετίας της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού και του περιοδικού *Μνήμων*, ο Χρήστος Λούκος προσπάθησε να εξηγήσει πώς παρά τις απογοητεύσεις και την κόπωση πολλών από τα ιδρυτικά μέλη η Εταιρεία και το περιοδικό διατηρούνταν ακμαία. «Νομίζω ότι η αντοχή της ΕΜΝΕ οφείλεται στην ιδιότυπη σχέση που έχουν τα μέλη της μεταξύ τους και μ' αυτό που αφηρημένα καλούμε "Μνήμονα". Σχέση που επιτρέπει τη συναίσθηση, την ψευδαίσθηση έστω, ότι συμμετέχουμε σε κάτι συλλογικό, το οποίο, λίγο πολύ, μετράει για μας. Θα τολμούσα να πω, ένα ερωτικό κλίμα με την ευρύτερη έννοια του όρου».<sup>2</sup>

Για να αναθαρρήσουμε ακόμη περισσότερο, να σας θυμίσω τι έλεγε ο Αλέξης Πολίτης στην ίδια εορταστική εκδήλωση. «Αν τότε, το 1976, το 1977, το 1978, μου έλεγαν πως το 1992 θα γιορτάζαμε τα εικοσάχρονά του, ενώ άλλες κοινωνικές συσσωματώσεις θα είχαν σβήσει ή ολοκληρωτικά ατονήσει, θα γέλαγα — να το κρύψω; ειρωνικά θα γέλαγα».<sup>3</sup>

Υπάρχει όμως και κάτι άλλο που ενίσχυσε και αναζωογονεί ακόμη τον «Μνήμονα». Είναι οι στενές σχέσεις μελών του, η συμπόρευση και η επικοινωνία του, έστω και με υπόγειες διαδρομές, με σοβαρά εγχειρήματα στο χώρο της επιστήμης μας. Πριν λίγο καιρό, σε μια μεγάλη εκδήλωση για την εικοσαετία του αδελφού ή ίσως «εξάδελφου» περιοδικού *Τα Ιστορικά* τονίστηκαν οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο περιοδικών, των δύο ως ένα βαθμό αλληλεπικαλυπτόμενων χώρων. Αλλά και στο πιο πρόσφατο παρελθόν, ο κόσμος του «Μνήμονα» είδε να αναφύεται μέσα από τους κόλπους του ένα νέο περιοδικό με περισσότερο διεθνή χαρακτήρα και προσανατολισμό, με περισσότερο εντοπισμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις. Η τρίτη γενιά του

2. Χ. Λούκος, «Οι γενιές του Μνήμονα», *Μνήμων* 14 (1992) 302.

3. Αλέξης Πολίτης, «Σε τόνους χαμηλούς», στο *ίδιο*, σ. 304.

«Μνήμονα» αποτέλεσε την ιδρυτική γενιά του *Ιστορείν*. Μια γενιά που ωρίμασε επιστημονικά και μέσα στον «Μνήμονα».

Ας έρθω όμως τώρα στο βασικό θέμα της αποψινής μου ομιλίας. Ως διδάσκων και ερευνητής στο χώρο της Νεώτερης Ευρωπαϊκής ιστορίας θα ήθελα σήμερα να αναλογιστούμε έστω και για λίγο τη συμβολή του «Μνήμονα» στη γνωριμία της ελληνικής ιστορικής κοινότητας, των φοιτητών και ευρύτερα του σχετικά ενδιαφερόμενου αναγνωστικού κοινού με σημαντικά κείμενα Θεωρίας και Μεθοδολογίας της Ιστορίας, και γενικότερα ευρωπαϊκής ιστορίας που άνοιξαν στη γλώσσα μας δρόμους εξοικείωσης με μεθόδους, προσεγγίσεις και θεματικές της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας.

Πρόκειται για τη γνωστή σε όλους μας σειρά «Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας», στα έργα της οποίας εντοπίζονται τα τρία βασικά γνωρίσματα του «Μνήμονα» που εξήρε ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης στην *Αυγή* της περασμένης Κυριακής: η δημοκρατικότητα, η ευρυχωρία και η παιδευτική λειτουργία.<sup>4</sup>

Καρπός συλλογικής δουλειάς ως προς την επιλογή, μετάφραση και επιμέλεια των κειμένων των ξένων συγγραφέων, τα σχετικά βιβλία της σειράς συμπληρώνουν τη γενική άνθιση στην έκδοση βιβλίων τόσο για τη θεωρία και μεθοδολογία της ιστορίας, όσο και για την ευρωπαϊκή ιστορία, διαδικασία στην οποία πρωτοστατούν άλλωστε μέλη του «Μνήμονα», που συνεργάζονται με εκδοτικούς οίκους και μεταφράζουν, διευθύνουν ή επιμελούνται αντίστοιχες σειρές. Και σε αυτή τη διαδικασία ο «Μνήμονας» υπήρξε πρωτοπόρος στο μέτρο των δυνάμεων και δυνατοτήτων του βεβαίως. Ίσως κάποια ολιγοσέλιδα βιβλιάρια της σειράς φαντάζον σήμερα μικρά και «χαμένα» μέσα στην πληθώρα των συναφών εκδόσεων, στη δεκαετία του 1980 όμως αποτελούσαν φωτεινές εξαιρέσεις στο σχετικά φτωχό ακόμη εκδοτικό περιβάλλον, ανοίγοντας το δρόμο για νέα μεταφραστικά και εκδοτικά εγχειρήματα. Ας σημειωθεί ότι ορισμένα βιβλία της σειράς διανέμονται ως εγχειρίδια ή βοηθήματα σε ιστορικά και άλλα πανεπιστημιακά τμήματα.

19 τόμοι, μονογραφίες και συλλογές άρθρων, συγκροτούν μέχρι σήμερα τη σειρά «Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας». Με εξαίρεση έξι τόμους που αφορούν άμεσα την ελληνική ιστορία<sup>5</sup>—και σ' αυτούς συμπεριλαμβάνω την ομιλία σταθμό του Σπύρου Ασδραχά για τις πραγματικότητες και προοπτικές της ιστο-

4. Βλ. εδώ, σ. 290.

5. Γεώργιος Λεονταρίτης, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, 1981 (β' έκδ. 1987, γ' έκδ. 1996)· Φίλιππος Ηλιού, *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης (1819)*, 1981 (β' συμπλ. έκδ. 1986)· Σπύρος Ασδραχάς, *Ιστορική έρευνα και ιστορική παιδεία. Πραγματικότητες και προοπτικές*, 1982 (φωτοανατύπωση 1999)· Γιώργος Βελουδής, *Ο Jacob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, 1982 (φωτοανατύπωση 1999)· Χρήστος Λούκος - Δήμητρα Σαμίου, *Οικονομικές συμπεριφορές, ψυχολογία και βιοτικό επίπεδο ενός Συριανού τοκιστή: Στέφανος Δ. Ρήγας*, 1991·

ρικής έρευνας και ιστορικής παιδείας το 1982, καθώς και τη σχετική συζήτηση—, οι υπόλοιποι δεκατρείς φιλοξενούν συμβολές διαπρεπών ιστορικών αλλά και κοινωνιολόγων, φιλοσόφων, θεωρητικών της γλώσσας και άλλων, ξένων ως επί το πλείστον αλλά και Ελλήνων, με χρονικό φάσμα τεσσάρων περίπου δεκαετιών, οι οποίοι πραγματεύονται μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα, παρουσιάζουν ιστοριογραφικές τάσεις, προσφέροντάς μας σε αρκετές περιπτώσεις παραδειγματικές μελέτες που μας εισάγουν σε σημαντικά θέματα της Ευρωπαϊκής Ιστορίας. Φιλοξενούνται κείμενα ιστορικών από αρκετές χώρες. Από τη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία, τη Γερμανία και την Αυστρία.

Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι αυτή η σειρά εγκαινιάστηκε με μια μελέτη για την ελληνική εμπορική ναυτιλία του Γεώργιου Λεονταρίτη, του μεγάλου δασκάλου πολλών από μας εντός και εκτός πανεπιστημίου, δασκάλου στην ελληνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία, με σπάνια για την εποχή εκείνη βιβλιογραφική κατάρτιση και γενικότερη θεωρητική και μεθοδολογική συγκρότηση. Προσπάθησα να κατηγοριοποιήσω τους δεκατρείς τόμους που προανέφερα για να καταστεί κάπως πιο εύκολη η εποπτεία τους. Διέκρινα σχηματικά τέσσερις κατηγορίες ανάλογα με τη θεματική των τόμων, οι οποίες βεβαίως δεν οριοθετούνται αυστηρά και επικαλύπτονται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

Στην πρώτη κατηγορία συναντούμε δυο πολύ χρήσιμα κείμενα για τη σκέψη, τη μέθοδο και τις ιστοριογραφικές αναζητήσεις ανθρώπων που σφράγισαν την πορεία της νεώτερης και σύγχρονης ιστοριογραφίας, ο καθένας από την πλευρά του. Πρόκειται για το κείμενο του Eric Hobsbawm για τη «συμβολή του Καρόλου Μαρξ στην επιστήμη της Ιστορίας» (1981) και του Ruggiero Romano για τον Fernand Braudel (1986).

Στη δεύτερη κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε τρία κείμενα ιστορικών για ορισμένες όψεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας, τις σχέσεις της ιστορίας με άλλες κοινωνικές επιστήμες και τις σχετικές συζητήσεις. Στη μελέτη του για «τον μαρξισμό και την ιστοριογραφία στη Βρετανία» ο John Haldon (1992) δεν περιορίζεται σε μια επισκόπηση των εξελίξεων στη μεταπολεμική μαρξιστική ιστοριογραφία στη Βρετανία αλλά προχωρεί και στην επιμέρους εξέταση βασικών παραδοχών και εργαλείων ανάλυσης της μαρξιστικής ιστοριογραφίας. Στις συλλογές άρθρων τους ο Fernand Braudel (1986) μας μιλάει για τη μακρά διάρκεια, την ιστορία και κοινωνιολογία, την ιστορική οικονομία, ενώ ο Ιταλός ιστορικός Ruggiero Romano (1988) εκτός από τις γενικές του αναφορές σε σύγχρονα ιστοριογραφικά ρεύματα θίγει ζητήματα που απασχόλησαν ιδιαίτερα την ιταλική ιστοριογραφία, όπως τοπίο και κοινωνία, ιστορία του τοπίου, τοπική και γενική ιστορία.

---

Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, 1993 (β' έκδ. 1998, γ' έκδ. 2003).

Ένας πολύ ενδιαφέρων τόμος που κινείται μεταξύ της δεύτερης και της τρίτης κατηγορίας, δηλ. μεταξύ της ιστοριογραφικής και της θεματικής κατηγορίας, είναι αυτός για τη «Διανοητική ιστορία. Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης» (1996), με κείμενα των Roger Chartier, Dominic La Capra και Hayden White και με εισαγωγή της Έφης Γαζή.

Στην τρίτη κατηγορία υπάγονται μονογραφίες ή συλλογές άρθρων με μια συγκεκριμένη θεματική, όπου αντιπροσωπεύονται η μεσαιωνική, η πρώιμη νεώτερη, η νεώτερη και σύγχρονη ιστορία. Πρόκειται για α) την πολύτιμη για τη μεσαιωνική ιστορία της Δύσης συλλογή άρθρων και συνεντεύξεων του Georges Duby για τη Μεσαιωνική Κοινωνία και Ιδεολογία (1988), β) τη μελέτη των Louis Bergeron και Marcel Roncayolo «Από την προβιομηχανική στη βιομηχανική πόλη» (1984), γ) τη μονογραφία της Λίνας Βεντούρα για τη Μετανάστευση και το Έθνος (1994), δ) την «Εθνικιστική Ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία» του Παντελή Λέκκα (1992) και ε) τον από κάθε άποψη χορταστικό τόμο για την «Ιστορία της Διατροφής» με κείμενα των F. Braudel, M. Bloch, E. Le Roy Ladurie και άλλων (1998).

Την τέταρτη κατηγορία αποτελούν οι δύο πρόσφατοι τόμοι για τη γερμανόφωνη και την ισπανική ιστοριογραφία. Πρόκειται για συλλογές άρθρων που συνιστούν εν μέρει αντιπροσωπευτικά δείγματα σύγχρονης ιστορικής γραφής στο γερμανόφωνο χώρο και την Ισπανία. Ο τόμος για τη γερμανόφωνη ιστοριογραφία (2000) περιλαμβάνει άρθρα για τη χρονικότητα και υποκειμενικότητα στην ιστορία, τις σχέσεις ιστορίας και κοινωνιολογίας, τη μαρξιστική ιστοριογραφία στην ανατολική Γερμανία, το αστικό φαινόμενο κατά το 19ο αιώνα, τη Μεταρρύθμιση και θέματα οικογενειακής ιστορίας. Ο τόμος για την ισπανική ιστοριογραφία (2001) μας εξοικειώνει με σημαντικά άρθρα της τελευταίας εικοσαετίας για τις εξελίξεις της φρανκικής και μεταφρανκικής ιστοριογραφίας σε θεματικές όπως ο 19ος αιώνας στη σύγχρονη ισπανική ιστοριογραφία, η τοπική και κοινωνική ιστορία, η μικροϊστορία, η οικονομική ανάπτυξη, η ιστοριογραφία στην Καταλωνία κ.ά.

Κλείνοντας αυτήν τη σύντομη περιήγηση στα ευρωπαϊκά ταξίδια του «Μνήμονα», θα ήθελα να θυμίσω κάτι που είπε η Χριστίνα Κουλούρη στη συλλογική συνέντευξη (με τον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη και τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη) της Κυριακάτικης *Αυγής*. «Το συνεκτικό στοιχείο, πιστεύω, είναι η αγάπη για την ιστορία. Η ιδιότητα του ιστορικού είναι ο συνεκτικός ιστός του “Μνήμονα”. Ό,τι μπορεί να σημαίνει “υπηρετώ την επιστήμη της ιστορίας, με ηθικούς όρους”». <sup>6</sup> Φτάνει αυτό; Ο χρόνος θα δείξει.

Σας ευχαριστώ και Χρόνια μας Πολλά!

6. Βλ. *εδώ*, σ. 290.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, *Ο δικός μας Μνήμονας*

Θα ήθελα, κατ' αρχήν, να ευχαριστήσω το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας για την πρόσκληση και την πρόκληση. Όπως συνειδητοποίησα εκ των υστέρων, κλήθηκα να μιλήσω ως εκπρόσωπος της γενιάς «της φρουτόκρεμας», την οποία, κατά τον Γιάννη Μπαφούνη, έτρωγα εγώ και πολλοί άλλοι όταν οι πατέρες του «Μνήμονα» δημιουργούσαν την Εταιρεία. Τois κείνων ρήμασι πειθόμενος, λοιπόν, θα αναφερθώ σε αυτή τη γενιά και κυρίως στα τελευταία δέκα-δώδεκα της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού χρόνια, κατά τα οποία παρακολούθησα εκ του σύνεγγυς και συχνά συμμετείχα στα τεκταινόμενά της. Πιστεύω, άλλωστε, ότι οι ομιλίες της εικοσαετίας σκιαγράφησαν ωραία το στίγμα της έως τη στιγμή εκείνη και ότι, καθώς κύλησε πολύ νερό στο αυλάκι, μπορούμε, έστω και εκ του προχείρου, να διατυπώσουμε κάποιες πρώτες σκέψεις για τον δικό μας, τον δικό μου «Μνήμονα».

Σήμερα είναι ημέρα γιορτής. Σκοπεύω λοιπόν να αφήσω στην άκρη όλες τις γνωστές και αγαπημένες γκρίνιες: η έλλειψη οικονομικών πόρων, ο ολοένα και λιγότερος διαθέσιμος χρόνος των μελών του «Μνήμονα», η πληθώρα εκδηλώσεων και εκδόσεων άλλων εταιρειών και συλλογικοτήτων στις οποίες οι περισσότεροι συμμετέχουμε αποτελούν πραγματικότητες που επηρέασαν καθοριστικά το έργο του. Εάν, όμως, μπορούσαμε να δούμε πέρα και πάνω από αυτά —τα οποία υπάρχουν βέβαια, αλλά δεν είναι ούτε τα μόνα ούτε τα πιο σημαντικά—, αν μπορέσουμε λοιπόν να αντικρύσουμε το «Μνήμονα» από μια πιο μακρινή απόσταση μέσα στην ιστορική του διαδρομή, θα συμφωνούσαμε ότι τα όσα έγιναν δεν ήταν λίγα, ότι η Εταιρεία μας προσέφερε και προσφέρει ακόμη πολλά στην κοινή υπόθεση της ιστορίας.

Ο απολογισμός, λοιπόν, είναι θετικός για τα πρόσφατα χρόνια. Κατ' αρχήν από τα ίδια τα ρεάλια. Έντεκα τόμοι περιοδικού, οκτώ εκδόσεις στη σειρά Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας, τέσσερα παραρτήματα του *Μνήμονα*, ένα CD-ROM, υπό έκδοση, με το σύνολο των βιβλιογραφιών που έχουν γίνει. Και παράλληλα οι παρουσιάσεις της Τετάρτης, οι επιτροπές, οι ημερίδες, το δεύτερο συνέδριο για την πόλη και η έκδοση των πρακτικών του. Τη δεκαετία αυτή αυξήθηκε σημαντικά και ο αριθμός των μελών της Εταιρείας. Η διεύρυνση αυτή είχε και ηλικιακά χαρακτηριστικά, καθώς ο μεγαλύτερος αριθμός ήταν φοιτητές και κυρίως μεταπτυχιακοί, οι οποίοι, ανεξάρτητα από το χρόνο παραμονής τους πλαισίωσαν το διοικητικό συμβούλιο, τις επιτροπές και σε μικρότερο βαθμό και τη συντακτική επιτροπή.

Η πιο σημαντική, όμως, κατάκτηση του «Μνήμονα» στο διάστημα αυτό ήταν ότι δεν απώλεσε κανένα από τα χαρακτηριστικά που είχε κατακτήσει τα προηγούμενα χρόνια, όντας «παιδί της δικτατορίας», για να θυμηθώ μια φράση

του Αλέξη Πολίτη από τον εορτασμό της εικοσαετίας. Κατ' αρχήν η οικονομική και διοικητική αυτοτέλειά του. Κατά δεύτερον η δημοκρατικότητα στις σχέσεις των μελών του και η ευρυχωρία, μια ευρυχωρία που άφησε χώρο, επέτρεψε να συνυπάρξουν διαφορετικές αντιλήψεις και οπτικές. Έπειτα, γεγονός για το οποίο κάποτε κατηγορηθήκαμε και συχνά διερωτηθήκαμε και οι ίδιοι, οι χαμηλοί τόνοι στη δημόσια παρουσία του. Τέλος, ο εργαστηριακός χαρακτήρας της ιστορικής παρουσίας και παραγωγής του, η βάσανος της κριτικής σε κείμενα και παρουσιάσεις. Όσο κι αν εκ των υστέρων η διατήρηση αυτή των κεκτημένων θεωρείται σχεδόν αυτονόητη, δεν ήταν πάντα έτσι. Η φυσιογνωμία της Εταιρείας, οι κατευθύνσεις που πήρε αποτέλεσαν σε μεγάλο βαθμό διακύβευμα, καθώς η λειτουργία της έπρεπε να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες. Εάν στη δεκαετία του 1980 ο «Μνήμονας» λειτούργησε ως αντι-πανεπιστήμιο (για να χρησιμοποιήσω μια φράση που άκουσα πρώτη φορά από τη Σοφία Ματθαίου), για τους ανθρώπους που εισήλθαν δέκα χρόνια αργότερα αποτέλεσε μάλλον μια πρόεκταση των πανεπιστημιακών τους σπουδών, προπτυχιακών ή μεταπτυχιακών. Άλλωστε, όσοι είχαν πρωτοστατήσει στη διεξαγωγή των αντισεμιναρίων κοντά στο 1980, δέκα χρόνια αργότερα ήταν οι ίδιοι πλέον πανεπιστημιακοί ή κατείχαν διευθυντικές σχέσεις σε ερευνητικά κέντρα. Εάν κάποτε η EMNE μπορούσε να αποτελέσει μια συλλογικότητα στηριγμένη στις ηλικιακές συνάψεις των μελών της, όταν εισήλθε η δική μου η γενιά (για να ξαναχρησιμοποιήσω αυτή την αγαπημένη και τόσο αμφισβητούμενη λέξη στο «Μνήμονα»), μας χωρίζαν περίπου είκοσι χρόνια από τους μεγαλύτερους, στο μέτρο μάλιστα που οι εκπρόσωποι μιας ενδιαμέσης γενιάς είχαν σε μεγάλο βαθμό αποχωρήσει ή αποστασιοποιηθεί.

Τι ήταν αυτό που μας συνέδεσε με το «Μνήμονα»; Εν πρώτοις, ήταν βέβαια η κοινή αγάπη για την ιστορία, η προσέγγισή της με επιστημονικούς όρους, το έντονο ενδιαφέρον μας για τις ιστορικές σπουδές. Για κάποιους, όσοι είχαμε ξεμείνει κυρίως από τις αριστερές πολιτικές νεολαίες, ήταν έντονη η αγωνία της συλλογικότητας, της παρέμβασης στα κοινά. Πέρα από αυτά ήταν η τιμιότητα των ανθρώπων που τον αποτελούσαν, το περιβάλλον που όσο κι αν είχε τους αναπόφευκτους σε κάθε συλλογικότητα ανταγωνισμούς, γκρίνιες, δυσσάρεσκείες, δεν είχε καμία σχέση ούτε με τη μούχλα και την ιεραρχικότητα κατεστημένων χώρων, ούτε με τη δήθεν ατμόσφαιρα άλλων δημόσιων παρεμβάσεων: μπορεί να ήταν κοινωνικός χώρος, δεν υπήρξε όμως ποτέ κοινωνικό γεγονός. Η ιστορία και οι άνθρωποι δεν αντιμετωπίστηκαν με επιδερμικό τρόπο κοινωνικού, κοσμικού συμβάντος. Για όλους μας, το κυριότερο ήταν ο ζωτικός χώρος που μας έδινε ο «Μνήμονας» εντός του να υπάρξουμε και να δημιουργήσουμε, η εμπιστοσύνη με την οποία μας περιέβαλλε, μέσω της ανάγκης του να ανανεώνεται ηλικιακά, θεματολογικά, μεθοδολογικά.

Αν ξαναδεί κανείς την εκδοτική παραγωγή της EMNE κατά τη δεκαετία

του 1990 θα διαπιστώσει την παρουσία ισχυρών ανοιγμάτων. Η στροφή προς νέες θεωρητικές αναζητήσεις και προς ξένες ιστοριογραφίες —γερμανική και ισπανική—, η δημοσίευση μελετών για νέα πεδία (διανοητική ιστορία, θεωρίες για τον εθνικισμό, μετανάστευση, διατροφή, φύλο) και από άλλες κοινωνικές επιστήμες —αξίζει να συγκρίνει κανείς τα δυο συνέδρια για την πόλη σε δυο διαφορετικές χρονικές συγκυρίες— άνοιξαν ορίζοντες στην παρουσία της Εταιρείας, χωρίς όμως και να υπερκεράσουν τη φυσιογνωμία που είχε σχηματιστεί τα προηγούμενα χρόνια. Δεν ήταν όλα πάντοτε επιτυχημένα. Κάποτε συνοδεύθηκαν από αμηχανία ή βεβιασμένες κινήσεις, άλλοτε παρέμειναν μοναχικά, χωρίς συνέχεια, κινήσεις που συγκρότησαν μια εικόνα πολύ λιγότερο σταθερή από εκείνη της δεκαετίας του 1980. Τότε, το γαλλικό ιστοριογραφικό παράδειγμα κυριάρχησε τόσο θεωρητικά όσο και σε επιμέρους μελέτες. Νομίζω ότι εάν στο *Μνήμονα* από την αρχή της έκδοσής του έως και το τέλος της δεκαετίας του 1990 αποτυπώθηκε το πέρασμα από την ακαδημαϊκή γραφή του Αθήνησι στον αστερισμό των *Annales*, στη δεκαετία του 1990 αποτυπώθηκε σε μεγάλο βαθμό η κρίση του ιστοριογραφικού παραδείγματος, όπως την ζήσαμε και τη ζούμε τα τελευταία χρόνια. Δεν είναι τυχαίο ότι μεγάλο μέρος της ευθύνης αυτών των ανοιγμάτων έπεσε στους ώμους νέων ανθρώπων, στους οποίους δόθηκε σε μεγάλο βαθμό η δυνατότητα να σχεδιάσουν και να πλαισιώσουν τις συγκεκριμένες προσπάθειες. Εάν κάποτε γραφτεί η ιστορία της Εταιρείας θα άξιζε να περιληφθούν οι διαφωνίες που αφορούσαν εγχειρήματα, όπως εκείνο της έκδοσης για τη διανοητική ιστορία ή για το βιβλίο του Haldon, οι αντιρρήσεις και τα σχόλια που γράφτηκαν για άρθρα στο περιοδικό. Αντιρρήσεις που όμως δεν εμπόδισαν την έκδοση ή τη δημοσίευσή τους, πάντα κάπου ο Χρήστος Λούκος, με τη γνώσή του απλοχεριά, τα βόλευε μετατρέποντας τους τόμους σε «τούβλα», στο μέτρο που πληρούσαν τους βασικούς όρους της ιστορικής σύνθεσης. Θα άξιζε επίσης να γραφτεί πόσες φορές παλαιότεροι έφυγαν διαμαρτυρόμενοι από τις παρουσιάσεις της Τετάρτης, χωρίς όμως να επιχειρήσουν να εμποδίσουν την Επιτροπή παρουσιάσεων στη συνέχεια να καλέσει όποιον ήθελε. Δεν λέω ότι ο «Μνήμονας» υπήρξε δημοκρατικός παράδεισος. Και συσχετισμοί υπήρξαν και ομαδοποιήσεις και μάχες δόθηκαν που χάθηκαν. Οι άνθρωποι, όμως, που δημιούργησαν τον «Μνήμονα» και παρέμειναν σε αυτόν είχαν την —ας μου επιτραπεί ο όρος—, «ευφύια», ή ορθότερα, «κουλτούρα», να επιτρέψουν στους νεώτερους να υπάρξουν και να λειτουργήσουν εντός του, ακόμη και εάν διαφωνούσαν μαζί τους, να συνδιαμορφώσουν την εικόνα του. Διευρύνοντας τα όρια επέτρεψαν τελικά να κυριαρχήσουν οι συνέχειες και όχι οι ρήξεις με ό,τι καλό και κακό συνεπάγεται αυτό.

Και όπως σε κάθε ομάδα, άλλοι την αγάπησαν, άλλοι αποχώρησαν γιατί προέκυψαν άλλες προτεραιότητες, άλλοι χρησιμοποίησαν τη συμμετοχή τους στο βιογραφικό τους και στη συνέχεια αποχώρησαν. Δεν ήταν πολλοί οι τε-



λευταίοι, καθώς κυριάρχησαν οι χαμηλοί τόνοι. Κάποιοι και από την δική μου την ηλικία έμειναν, οι περισσότεροι, μάλλον, έφυγαν. Για όλους όμως —είμαι βέβαιος γι' αυτό— ο «Μνήμονας» αποτελεί ένα καταφύγιο ιδεών, ένα χώρο όπου μπορούν εύκολα να βρεθούν ξανά και να ξαναβρούν το νήμα, να κουβεντιάσουν. Να επιχειρήσουν, για να παραφράσω το στίχο του ποιητή με τον οποίον κάποτε, νομίζω το 1992, ο Τριαντάφυλλος μας υποδέχθηκε στο «Μνήμονα», να ακουμπήσουν κάπου το μαρμάρινο κεφάλι που τους εξαντλεί τους αγχώνες και δεν έχουν πού να το ακουμπήσουν.

Ο «Μνήμονας» υπήρξε και είναι μια ενεργή συλλογικότητα. Ως ζωντανός οργανισμός είναι απολύτως φυσικό να κουράζεται, να ξαποσταίνει, να κλείνεται κάποτε στον εαυτό του, να χάνει και να βρίσκει μέλη, να ζει με τη δική του ανάσα, όσο αντέχει και όσο υπάρχουν άνθρωποι που τον αγαπάνε. Κι αυτοί, νομίζω, είμαστε πολλοί.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, *Οί προοπτικές τής EMNE και τοῦ Μνήμονα  
τὴν τέταρτη δεκαετία*

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ στὶς ἀπαρχές και στὶς δύο πρώτες δεκαετίες τῆς EMNE και τοῦ Μνήμονα. Εἰπώθησαν πολλὰ κατὰ τὸν ἑορτασμό τῆς Εἰκοσαετίας, τὰ ὁποῖα δημοσιεύτηκαν στὸν τόμο 14 τοῦ περιοδικοῦ, τὸ 1992. Στὴν ἑφημερίδα *Αὐγή* τῆς περασμένης Κυριακῆς ἐκλεκτοὶ συνάδελφοι πρόσθεσαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, και τὴ δική τους μαρτυρία γιὰ τὴν περίοδο αὐτή. Θὰ κάνω μόνο μιὰ διευκρίνιση ὡς πρὸς τὶς ἐπιρροές πού δέχθηκε ὁ Μνήμονας. Εἶπε πρόσφατα ὁ τόσο ἀγαπητὸς σὲ ὅλους μας Φίλιππος Ἡλιοῦ, κατὰ τὸν ἑορτασμό τῶν εἴκοσι χρόνων τῶν *Ἱστορικῶν*, ὅτι ὁ Μνήμονας ἐγκατέλειψε τὶς παραδοσιακές του τάσεις κυρίως μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν *Ἱστορικῶν* τὸ 1983. Θὰ τοποθετοῦσα τὴ στροφή αὐτὴ τουλάχιστον 5 χρόνια νωρίτερα. Ὅφειλόταν σὲ μεγάλο βαθμὸ και στὴν ἐπιρροή πού οἱ ἰδρυτὲς τῶν *Ἱστορικῶν* ἄσκησαν, με διαφορετικούς τρόπους ὁ καθένας, στὰ τότε μέλη τῆς EMNE, ἀλλὰ ὀφειλόταν και σὲ ἄλλους, πού με τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο διασταυρώθηκαν μαζί μας. Θὰ ἀναφέρω ἐδῶ χαρακτηριστικὰ τὸν Ἀλέξη Πολίτη, πού ὄντας συνομήλικος και φίλος μᾶς βοήθησε, με ὅσα ὁ ἴδιος εἶχε ἀφομοιώσει στὸ Παρίσι, νὰ συνταιριάξουμε τὰ νέα ἱστορικά ρεύματα με τὶς ἤδη διαμορφωμένες δικές μας εὐαισθησίες. Ἐπομένως τὰ *Ἱστορικά* πού ἤλθαν ἀργότερα δὲν λειτουργήσαν καθοριστικὰ γιὰ τὴ στροφή μας. Φυσικά, ἡ σημαντικὴ παρουσία τους, τὸ ὅτι τὰ ἐξέδιδαν οἱ δάσκαλοί μας, μᾶς ἔκαναν νὰ σκεφθοῦμε πιὸ ὄριμα τοὺς στόχους τοῦ δικοῦ μας περιοδικοῦ.

Ἡ δεκαετία τοῦ 1990 ἦταν κρίσιμη γιὰ ὅλους μας: κρίση ἰδεολογικῆ πρῶτα, κλονισμὸς τῆς ἐμπιστοσύνης στὴν ἀποτελεσματικὴτητα τῶν συλλογικῶν

προσπαθειών, έπιβολή άλλων προτεραιοτήτων στην έρευνα που καλοῦσαν σε νέες ιεραρχήσεις του διαθέσιμου χρόνου και των επαγγελματικών στόχων, μεγαλύτερη άνασφάλεια για άπασχόληση, άφοῦ φαίνονταν να ίσχύουν άλλα κριτήρια αξιολόγησης, κλπ. Δέν μπορούσε να μην έπηρεαστεί και ή ΕΜΝΕ από το γενικότερο άρνητικό κλίμα. "Ένωσε όδυνηρά την άδυναμία ή άκόμα και την άπροθυμία μελών της, παλαιών και νεότερων, να την συνδράμουν στις διάφορες λειτουργίες της. Είδε, έπίσης, να πολλαπλασιάζονται οι χώροι που λειτουργούσαν έλκυστικά και πολλές φορές άνταγωνιστικά στους δικούς της στόχους. Δυσκολεύταν, πολλές φορές, να έξασφαλίσει και τα άκρως άπαραίτητα χρήματα για τα έξοδα λειτουργίας των γραφείων της. Γιατί επέζησε και γιατί έχει να παρουσιάσει όχι εύκαταφρόνητο έργο στην τρίτη δεκαετία της; Σας θυμίζω, σχετικά με το έργο που παρήχθη, τους 11 τόμους του περιοδικού, το διεθνές συνέδριο για την πόλη και τις τρεις ήμερίδες που όργάνωσε, τις σταθερές συναντήσεις της Τετάρτης, τις ειδικές έκδόσεις.

Κατά τή γνώμη μου ή 'Εταιρεία και ό Μνήμονας διήλθαν την κρίσιμη δεκαετία όχι μίζερα, αλλά με σημαντικό έργο, για δύο κυρίως λόγους: Πρώτα χάρις στον έθελοντισμό κάποιων μελών της που δέν το έβαλαν κάτω στις δυσκολότερες στιγμές. Δέν μπορώ να μην άναφέρω εδώ τον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη που όχι μόνον ήταν αυτός που έξασφάλιζε, με συνεχείς και πιστικές επισκέψεις στα ύπουργεία και άλλου, τα άναγκαία χρήματα για τη λειτουργία μας και την έκδοση του περιοδικού, αλλά διόρθωνε την έξώπορτα με το κατσαβίδι, έχανε πολύτιμες ώρες περιμένοντας τον βιβλιοπώλη να παραλάβει από τα γραφεία τις νέες έκδόσεις, μάς μάλωνε για το άπρογραμματίστο των ενεργειών μας, κλπ. κλπ. "Άλλοι άνέλαβαν το δύσκολο έργο των οικονομικών της 'Εταιρείας, άλλοι άναζήτησαν τους όμιλητές της Τετάρτης ή διάβασαν τα άρθρα για το περιοδικό ή έφτιαζαν τα εύρετήρια ή πέρασαν ώρες στο τυπογραφείο με τον άπαιτητικό Μανουσarıδη. 'Υπήρχαν φυσικά έπιτροπές, αλλά όλοι γνωρίζουμε ότι λίγοι κινήγησαν τις περισσότερες ύποθέσεις.

'Ο έθελοντισμός όμως κάποιων μελών, πρόκειται για 10-20 άτομα, δέν άρκει για να έξηγήσει τις άντοχές και τις δραστηριότητες της 'Εταιρείας. 'Ο έθελοντισμός αυτός έδράζεται, άκουμπά σε μια εύρύτερη συλλογικότητα, από την όποια άντλει και τή δύναμή του. Στα τριάντα χρόνια της ή 'Εταιρεία μας διαμόρφωσε, σταδιακά και μερικές φορές όχι χωρίς δυσκολίες και άντιπαλότητες, τη φυσιογνωμία της: χαμηλοί τόνοι αλλά σταθερότητα στις έπιδιώξεις της για μια καθολική ιστορία που δέν θα ύπηρετεί οιαδήποτε σκοπιμότητα, άπόλυτη άνεξαρτησία στις έπιλογές της από οιονδήποτε δημόσιο ή ιδιωτικό φορέα έξουσίας, έλλειψη δεσμευτικών ιεραρχιών μεταξύ των μελών της, στροφή στις νεότερες γενιές, ίσοροπία ανάμεσα στις θεωρητικές άναζητήσεις και την τεκμηρίωση, συλλογικές έργασίες που πολλές φορές πήραν τή μορφή συν-

τροφικότητας, στόχοι έρευνητικοί και ιστοριογραφικοί που δέν ήταν ξεκομμένοι, κάποιες τουλάχιστον φορές, από κοινωνικά ζητήματα, κλπ. Έπομένως, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έχει διαμορφωθεί μιá εικόνα για τó τί είναι ή EMNE και ó Μνήμονας, που τή συμμερίζονται πολλοί, όσοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο διασταυρώθηκαν μαζί της. Θέλω νά πιστεύω ότι όλες και όλοι τους, σε διαφορετικές συχνότητες και εντάσεις ó καθένας και ή κάθε μία, ένοιωσαν εκείνη τήν περίεργη σχέση με αυτό που αποκαλούμε άφηρημένα «Μνήμονα» και που επιτρέπει νά έχουμε τήν αίσθηση ή άκόμη και τήν ψευδαίσθηση ότι μετέχουμε σε κάτι συλλογικό, θά τολμοῦσα νά πῶ σε ένα ήθος για τó πῶς θά πρέπει νά συμπεριφέρεται ένας ιστορικός. Αυτή ή εύρεία συλλογικότητα, μοναδική για τίς ιστορικές μας σπουδές, στηρίζει τόν «Μνήμονα» και έχοντας αυτήν στό βάθος μπορεί ó έθελοντισμός όρισμένων μελῶν νά έχει νόημα και άποτελεσματικότητα. Αυτή τήν εύρεία συλλογικότητα μπορείτε νά διαπιστώσετε και στους δύο άφιερωματικούς τόμους τοῦ Μνήμονα για τήν τριακονταετία. Άντιπροσωπεύονται όλες οί γενιές τῆς Έταιρείας, όλες οί ηλικίες. Και μπορώ νά σᾶς διαβεβαιώσω, ως επικεφαλῆς τῆς συντακτικῆς επιτροπῆς που έτοίμασε τούς τόμους αυτούς, ότι ή έκδοσή τους ήταν μιá ευκαιρία νά διαπιστώσουμε πόσο κοντά παραμένουν πολλοί από τούς φίλους μας που για τόν ένα ή τον άλλο λόγο δέν συμμετέχουν ένεργά στις δραστηριότητες τῆς Έταιρείας ούτε γράφουν στο περιοδικό της.

Οί τόμοι αυτοί που έχετε μπροστά σας δείχνουν και κάτι άλλο: ότι ó Μνήμονας, συνεχίζοντας και ένισχύοντας μιá από τίς βασικές του άρχές, φιλοξενεί όλες τίς ιστοριογραφικές τάσεις, άρκει νά τηρούνται οί προϋποθέσεις που είναι άπαραίτητες για νά είναι ένα κείμενο ιστοριογραφικό.

Θά τελειώσω με κάποιες επίσημάνσεις για τó ρόλο τῆς Έταιρείας στα άκόμη δυσκολότερα χρόνια που ήδη διανύουμε:

1. Όπως χαρακτηριστικά τόνισε στή συνέντευξή της ή Χριστίνα Κουλούρη, ó «Μνήμονας» από άντιπανεπιστήμιο που ήταν στήν άφετηρία του μπῆκε τελικά, άμεσα ή έμμεσα, στο Πανεπιστήμιο. Τó ζήτημα είναι πῶς θά άντιδράσει κι αυτός τώρα που ή ιστορική γνώση, όπως τήν φαντάζεται και τήν ύπηρετεί, άμφισβητείται και πάλι από άλλου τύπου ιστορικές γραφές, έκλαϊκευτικές και μυθοπλαστικές κυρίως, που τείνουν νά ύποκαταστήσουν τόν ιστορικό λόγο. Θά συνεχίσει φυσικά ή Έταιρεία τή δουλειά της αλλά, άφοῦ δέν πρόκειται πλέον για τή δημιουργία ενός άντι-πανεπιστημίου, ίσως θά ήταν ώφέλιμο νά διευρύνουμε πιό επίμονα τίς άναζητήσεις μας και νά εντάξουμε και άλλα πρόσωπα στις δραστηριότητες τῆς Έταιρείας, τά όποια ένδεχομένως μᾶς έχουν διαφύγει. Έχω στο νοῦ μου έρευνητές και πανεπιστημιακούς, αλλά κυρίως μεταπτυχιακούς φοιτητές, που θά μπορούσαν νά είναι δίπλα μας, σε μιá προοπτική νά βελτιώσουμε άκόμη περισσότερο τήν «προστιθέμενη άξία», όρο

πού τόσο εύστοχα ο Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης χρησιμοποίησε για να δηλώσει —χρησιμοποιῶ τὰ δικά του λόγια— τὸ ἀμάρτυρο, ἀθόρυβο καὶ ἀμφίδρομο ὄφελος πού ἔχουν οἱ ἐμπλεκόμενοι στὴν ἔκδοση τοῦ *Μνήμονα*, συγγραφεῖς ἀλλὰ καὶ μέλη τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἄλλες συλλογικὲς ἐκδηλώσεις τῆς Ἑταιρείας.

2. Ἡ ἡμερίδα, σὲ συνεργασία μὲ τὰ *Ἱστορικά*, γιὰ τοὺς φακέλους, ἡ ἄμεση ἀντίδρασή μας στὴν καταστροφή βασικῶν τεκμηρίων τῆς ἱστορικῆς μνήμης, ἦταν μιὰ ἐνέργεια ἡ ὁποία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμά της, ἔδειξε τὴν εὐαισθησία καὶ τὴ μαχητικότητά μας στὴν υπεράσπιση ἀρχῶν πού ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς ἐδῶ παρουσίας μας. Νομίζω ὅτι ἔχουν πολλαπλασιαστεῖ τόσο τὰ δείγματα ἀδιαφορίας τῆς πολιτείας καὶ τῶν ἐξαρτημένων ἀπὸ αὐτὴν φορέων γιὰ τὰ τεκμήρια τῆς νεότερης ἱστορίας μας, ὥστε χρειάζεται νὰ ἐπέμβουμε πάλι δυναμικά. Δὲν μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ ὁ ἀπαράδεκτος τρόπος ἀντιμετώπισης τῶν ἐρευνητῶν στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, δὲν μπορεῖ καθημερινὰ νὰ καταστρέφονται ἀρχεῖα γιατί ἡ πολιτεία δὲν στελεχώνει τὴν ἀρχαικὴ ὑπηρεσία μὲ τὸ ἀπαραίτητο προσωπικό, δὲν μπορεῖ ὁ δῆμος τῆς Ἀθήνας νὰ μὴν ἔχει ἱστορικὸ ἀρχεῖο. Τὰ θλιβερὰ παραδείγματα θὰ μπορούσαν νὰ πολλαπλασιαστοῦν. Θὰ μπορούσε, ἐπίσης, νὰ ἀντιδράσει δημόσια ἡ Ἑταιρεία γιὰ τοὺς μηχανισμοὺς ἀνάθεσης καὶ ἔγκρισης τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων Ἱστορίας, γιὰ τὴν κακοποίηση τῆς ἱστορικῆς γνώσης πού ἐπιχειρεῖται ἀπὸ κάθε αὐτόκλητο ἐρμηνευτὴ τοῦ παρελθόντος. Δὲν θὰ ἀπαγορεύσουμε, φυσικά, στὸν καθένα νὰ γράφει ὅ,τι θέλει, ἀλλὰ μπορούμε νὰ ἐπισημάνουμε μὲ τὴ σταθμισμένη παρέμβασή μας τὴν ποιότητα, τὰ ὅρια καὶ τὴ σκοπιμότητα τέτοιων γραφῶν. Πιὸ συγκεκριμένα, θὰ πρότεινα νὰ ὀργανώσει ἡ Ἑταιρεία μιὰ ἡμερίδα μὲ θέμα «Ἱστορία, Στερεότυπα καὶ Μυθοπλασία» καὶ νὰ συζητήσει καὶ νὰ συγκρουστεῖ, ἂν χρειαστεῖ, μὲ ὅλες τὶς ἐκλαϊκευτικὲς ἢ ἄλλες παραλλαγὲς τῆς ἱστορίας. Ἡ συζήτηση, ἐξάλλου, γιὰ τὰ στερεότυπα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιὰ μας αἰτήματα.

3. Θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅλοι μας ὅτι παρὰ κάποιες μικρὲς προσπάθειες, ὁ *Μνήμονας*, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἑλληνικὰ ἱστορικὰ περιοδικά, δὲν μπόρεσε, παρὰ τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῶν μελετῶν πού δημοσιεύει, νὰ ἀποτελέσει ὄργανο οὐσιαστικῆς καὶ συστηματικῆς κριτικῆς. Τὸ πόσο ἔχουμε χάσει ὅλοι μας ἀπὸ τὴν ἔλλειψη αὐτῆ, δὲν χρειάζεται νὰ τὸ ἀναφέρω· ἐξάλλου τὸ συζητοῦμε σὲ κάθε γενικὴ συνέλευση τῆς Ἑταιρείας. Μήπως ἡ υπεύθυνη κριτικὴ, μὲ ὅλες τὶς συνέπειες πού αὐτὴ συνεπάγεται ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ὀρίζοντες πού ἀνοίγει, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχίματα τῆς ἐπόμενης δεκαετίας; Νομίζω ὅτι εἴμαστε πλέον ὄριμοι, ἔτοιμοι, νὰ τὸ τολμήσουμε.

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΜΑΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ  
ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ «ΜΝΗΜΟΝΑΣ»

*Από μια συζήτηση του Στρατή Μπουρνάζου με τον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη,  
τη Χριστίνα Κουλούρη και τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη*

Εφημ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, «Ενθέματα», 12 Οκτωβρίου 2003.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 κάποια παιδιά «φανατικά για γράμματα», φοιτητές τότε της Φιλοσοφικής Αθηνών, ίδρυσαν την Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία, καθώς τα ενδιαφέροντα κι ο «φανατισμός» τους ασφυκτιούσαν στις αίθουσες του Αθήνησι. Ούτε τότε, ούτε λίγο αργότερα, όταν η Εταιρεία μετεξελίχθηκε στην Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, τα παιδιά αυτά (γιατί περί παιδιών ή έστω νέων επρόκειτο) δεν φαντάζονταν, παρά τον ενθουσιασμό, ενθουσιασμό δικό τους και της εποχής, τη διάρκειά της ή τα αποτελέσματα που θα παρήγαγε. Κι όμως ο «Μνήμονας» (όπως έγινε γνωστή η Εταιρεία από το όνομα του περιοδικού της) όχι μόνο γιορτάζει σήμερα την τριακονταετία του, αλλά και μπορεί να αισθάνεται την ικανοποίηση ότι συνέβαλε αποφασιστικά σε αυτό που ονομάζουμε ανανέωση της νεοελληνικής ιστοριογραφίας. Οι φορείς, οι πρωτοβουλίες και τα πρόσωπα που εργάστηκαν σε αυτή την κατεύθυνση είναι βέβαιοι πολλοί, η ομάδα όμως του «Μνήμονα» παρουσιάζει ορισμένες ιδιοτυπίες που την καθιστούν ξεχωριστή: την επιδίωξη της αυτονομίας, το αίσθημα και τη διαρκή προσπάθεια της συλλογικότητας, το συνδυασμό μιας δέσμης ενεργειών (το περιοδικό, τις εκδόσεις, τις ομιλίες της Τετάρτης, τα συνέδρια, τις επιστημονικές εξορμήσεις προς εντοπισμό και κατάταξη αρχείων κ.ο.κ.). Έτσι, θέλοντας να τιμήσουμε την τριακονταετία του «Μνήμονα», αλλά και να δούμε από κοντά την πορεία και την εξέλιξή του στο χρόνο, μια πορεία εξόχως ενδιαφέρουσα, μιλήσαμε με τρεις ανθρώπους της Εταιρείας, τρεις ανθρώπους από διαφορετικές γενιές της: Τον Τ. Σκλαβενίτη, τη Χρ. Κουλούρη και τον Β. Καραμανωλάκη.

*Οι απαρχές: από την Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία στην EMNE*

Τ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ: Στην αρχή ήταν μια παρέα δεκαπέντε ανθρώπων, οι οποίοι, το 1968, σε ένα φροντιστήριο της οδού Αχαρνών μαθαίνουν παλαιογραφία από τον Ντίνο Ντόκο, βοηθό στο Ιστορικό Σπουδαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, που δεν διδάσκεται στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στο μυαλό του καθηγητή, του Ντίνου Ντόκου, παλιού υποτρόφου ερευνητή του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας, είναι ότι μπορεί να θελήσουν να πάνε στο Ινστιτούτο, το μοναδικό ελληνικό επιστημονικό ίδρυμα στο εξωτερικό — επομένως τους χρειάζεται η παλαιογραφία. Ανήκαν οι περισσότεροι στην ευρύτερη Αριστερά,

δεν είχαν όμως πολιτικές εντάξεις, ούτε μετείχαν, απ' όσο ξέρω, σε ομάδες αντιδικτατορικές. Αυτή η παρέα το 1971 αποφασίζει να ιδρύσει την Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία, και να βγάλει και περιοδικό.

Με κάλεσαν στην Εταιρεία το 1971 παρακινημένοι από την πανεπιστημιακή επιμελήτρια Δέσποινα Θεμελή Κατηφόρη, που βαθμολόγησε φοιτητική μου εργασία (δημοσιεύτηκε στον πρώτο τόμο του περιοδικού της Εταιρείας). Είμαι το 21ο μέλος. Στην Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία μετείχαν αρχαιολόγοι, βυζαντινολόγοι και νεοελληνιστές, ιστορικοί, αρχαιολόγοι, φιλόλογοι. Οι περισσότεροι ασχολούνταν με τα νέα ελληνικά. Για τους ιστορικούς πρότυπο ήταν ο Διονύσιος Ζακυθηνός, ο καλύτερος ιστορικός του Αθήνησι, και από μακριά, στη Θεσσαλονίκη, ο Απόστολος Βακαλόπουλος, ο οποίος ως νεοελληνιστής ήταν το πρότυπο όλων. Κάποιοι φέρνουμε την εμπειρία των Κέντρων της Ακαδημίας Αθηνών και, κυρίως, του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών και της γνωριμίας με τον Κ. Θ. Δημαρά. Ο Δημαράς τότε δεν είναι αποδεκτός, ούτε από την Αριστερά, ούτε από τους «συντηρητικούς», θεωρείται περίπου ο λόγιος της εκζήτησης και του παπιγιόν. Ό,τι θυμίζει Δημαρά ξορκίζεται από τους μεγαλύτερους ανάμεσά μας — έτσι, ο πρώτος *Μνήμων* δεν έχει ευρετήριο γιατί αυτές ήταν «δημαρικές συνήθειες».

Ολόκληρο το 1971 και το μισό 1972 ετοιμάζεται ο πρώτος τόμος του περιοδικού με συντακτική επιτροπή, που είδε τελικά τις μισές μελέτες. Ύστερα από πολλές συζητήσεις και προτάσεις καταλήξαμε στον τίτλο *Μνήμων*, που αποδείχτηκε τόσο χαρακτηριστικός. Απορρίψαμε για παράδειγμα τα *Ιστορίες απόδεξις*, *Φροντίσματα* αλλά και *Νέον Αθήναιον*, που μας προτάθηκε ως συνέχεια του περιοδικού που εκδόθηκε από το 1955 ως το 1967 από νέους ιστορικούς, φιλόλογους και αρχαιολόγους. Οι συναντήσεις σε σπίτια μελών στο κέντρο της Αθήνας τα βράδια περνούν ευχάριστα με συζητήσεις και διαδικαστικές αποφάσεις σε ένα κλίμα χαλαρό, χωρίς πειθαρχημένη συζήτηση και αναφορά σε κανόνες, λειτουργίες και δεσμεύσεις για σκοπούς και στόχους της Εταιρείας ή μεθοδολογικά και πρακτικότερα προβλήματα της επιστημονικής έρευνας. Οι αντιρρήσεις μιας μειοψηφίας γίνονται φανερές και αποφασίζεται από το Φεβρουάριο του 1972 στις συναντήσεις να γίνεται επιστημονική συζήτηση με ορισμένο εισηγητή ή παρουσίαση κάποιου βιβλίου.

Με μεγάλη πίεση το καλοκαίρι του 1972 συντάσσεται ο εσωτερικός κανονισμός, ο οποίος είναι απόλυτος: θέλουμε να αποφύγουμε τους κατεστημένους, και έτσι μπαίνει ο όρος ότι δεν γίνονται μέλη και το περιοδικό δεν δημοσιεύει συνεργασίες καθηγητών, υφηγητών, διευθυντών κέντρων κ.ο.κ. Στον κανονισμό υπάρχουν ορισμένα στοιχεία που μας συντροφεύουν ως σήμερα, όπως, η «καθολική όραση του παρελθόντος».

Από τη δικτατορία τη γλιτώνουμε, δεν μας στρίμωξαν. Χρειάστηκαν κάποιες εξηγήσεις στην Ασφάλεια και απολογία για το «τουρκόφιλον» του πε-

ριοδικού: εξαιτίας της δημοσίευσης στον πρώτο τόμο της μελέτης «Η ανάγκη των τουρκολογικών σπουδών εν Ελλάδι».

### *Τα χρόνια της μεταπολίτευσης*

Έρχεται η μεταπολίτευση, και καθώς ασχολούμαστε όλο και περισσότεροι με τον νέο ελληνισμό, το 1975 αποφασίζεται η μετεξέλιξη στην Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού. Ήταν δύσκολη απόφαση με την προβλεπόμενη πλειοψηφία αλλά οι μεγαλύτεροι τη βίωσαν τραυματικά. Το 1975 πιάνουμε στην οδό Ισαύρων τα πρώτα, υπόγεια πάντοτε, γραφεία. Οι συναντήσεις της Τετάρτης, που έχουν αρχίσει από το 1972 όπως είπαμε, συνεχίζονται και, στο κλίμα της μεταπολίτευσης, παίρνουν χροιά αντιμαθημάτων. Προσπαθούμε να φωτίσουμε μεγάλα θέματα, με την «άλλη» οπτική που ήταν αποκλεισμένη από το Πανεπιστήμιο, θέματα όπως η εξάρτηση του ελληνικού κράτους από τις ξένες δυνάμεις, τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα κ.ο.κ.

Το 1976 κατεβαίνουν στο υπόγειο νέες ανατρεπτικές απόψεις. Κάνουν σκληρή κριτική: δεν τα ξέρετε από πρώτο χέρι αυτά, ενώ ξέρετε άλλα, αυτά που ερευνάτε και τα οποία θα τα λέγατε και θα τα συζητούσατε εκ περιουσίας. Πανεπιστήμιο δεν μπορεί να είστε, μπορείτε όμως να είστε ένα εργαστήριο ιστορίας. Πολλά πράγματα που ωρίμασαν στον «Μνήμονα» φέρουν τη σφραγίδα αυτών των νέων απόψεων, φίλων και μελών, που μας βοήθησαν όλους να φτάσουμε σε κάποιες διατυπώσεις θέσεων, που ίσως ενυπήρχαν μέσα μας, αλλά με τη συμμετοχή τους μορφοποιούνται, εκλεπτύνονται, εξωτερικεύονται. Αυτά ως το τέλος της δεκαετίας του 1970 και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 που μας βρίσκει σε πλήρη ακμή με νέο εσωτερικό κανονισμό (1977), «αντιμαθήματα» στο Πανεπιστήμιο (1978, 1979), «κανονισμό» των συζητήσεων της Τετάρτης, ανανεωμένο το περιοδικό (τόμος 7, 1978-79), αποστολές ταξινόμησης του Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης, συζητήσεις για μεταπτυχιακούς κύκλους, για εγχειρίδιο του νεοελληνιστή, για έκδοση της σειράς «Θεωρία και μελέτες της Ιστορίας» και κυρίως τη δεύτερη γενιά μελών που έρχεται ομαδικά κοντά μας.

### *Ένα «αντι-πανεπιστήμιο»*

ΧΡ. ΚΟΥΛΟΥΡΗ: Συνεχίζοντας, όσα θα πω είναι ένας συνδυασμός αυτοβιογραφικής προσέγγισης και μιας προσπάθειας, ως ιστορικού, να δω απέξω αυτά που συνέβησαν. Εγώ πήγα για πρώτη φορά στον «Μνήμονα» το 1982, φοιτήτρια τότε στο Ιστορικό-Αρχαιολογικό της Φιλοσοφικής Αθηνών, σε μια αναζήτηση κάτι διαφορετικού από αυτό που πρόσφερε το πανεπιστήμιο. Νομίζω ότι ο «Μνήμονας», τουλάχιστον τη δεκαετία του 1980, που τον έζησα από πολύ κοντά, υπήρξε ένα «αντι-πανεπιστήμιο»: κάλυπτε ένα σημαντικό κενό στον τομέα της Ιστορίας, κυρίως των μεταπτυχιακών σπουδών, αλλά και προσανατόλιζε

γενικότερα τους νέους ανθρώπους προς την ιστορική έρευνα: τι σημαίνει έρευνα, ποια είναι τα βασικά εγχειρίδια και πώς δουλεύουμε σ' αυτό το χώρο. Καθένας φοιτητής του Ιστορικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών δεν θα μπορούσε να βρει αυτά τα πράγματα εύκολα μόνος του. Υπήρχαν ασφαλώς και οι καθηγητές μας, δύο καθηγητές για να ακριβολογούμε, ο Βασίλης Σφυρόερας και ο Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, οι οποίοι, με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, ενθάρρυναν τους νέους φοιτητές. Στον «Μνήμονα» βέβαια εγώ οδηγήθηκα, μέσα από μια προσωπική αναζήτηση, από την τότε βοηθό του Β. Σφυρόερα, Μαρούλα Ευθυμίου. Βρήκα πραγματικά μια όαση, και πιστεύω ότι πολλά από τα στοιχεία της σημερινής μου συγκρότησης οφείλονται στον «Μνήμονα». Κι αυτό το αναγνωρίζω ως χρέος.

### *Η σημασία της συλλογικότητας*

Σίγουρα, ο «Μνήμονας» δεν είναι ένας αφηρημένος όρος· είναι η συγκεκριμένη συλλογικότητα που συγκροτήθηκε πάνω σε συγκεκριμένες αξίες. Και εννοώ αξίες ηθικές, αξίες πολύ σημαντικές, αλλά και αρχές σχετικά με το τι σημαίνει ιστορία και ιστοριογραφία. Για μένα λοιπόν το ότι βρήκα όχι μόνο ένα χώρο που μου άνοιξε ορίζοντες επιστημονικούς, αλλά και μια παρέα που με υποδέχτηκε με ζεστασιά, με βοήθησε και με στήριξε στα πρώτα μου βήματα, ήταν κάτι καθοριστικό. Το μέγεθος του χρέους μου είναι φανερό από το γεγονός ότι το πρώτο μου άρθρο στον *Μνήμονα* ήταν μια πανεπιστημιακή εργασία, στο μάθημα του Σφυρόερα. Αυτό δείχνει τη δημοκρατικότητα που επικρατούσε, ότι δεν υπήρχε καμία ιεραρχία, δεν υπήρχαν αποκλεισμοί. Ο «Μνήμονας» λοιπόν υπήρξε, για μένα, ένα εργαστήριο και ένα αντι-πανεπιστήμιο, που κάλυπτε ένα κενό του πραγματικού πανεπιστημίου, των θεσμών. Επίσης, ο «Μνήμονας», ως συλλογικότητα, υπήρξε και ένας χώρος μύησης, και αυτό ισχύει για πολλούς ανθρώπους. Και επειδή η δική μου τουλάχιστον εποχή στην Εταιρεία συνέπεσε με μια περίοδο ιστοριογραφικής ευφορίας, στις αρχές του 1980, υπήρχε μια αίσθηση της συλλογικότητας που ενισχύεται: ότι κάναμε πράγματα σημαντικά, ότι αποτελούσαμε κομμάτι αυτού του σοβαρού εγχειρήματος, και ότι τελικά νικούσαμε· αυτή ήταν η δεκαετία του 1980.

Το βήμα προς τους νέους, που ανέφερα προηγουμένως, ήταν διπλό. Πρώτον, ένας νέος επιστήμονας μπορούσε, πριν τελειώσει τη διατριβή του, όπως συνεχίζει να συμβαίνει και σήμερα, να παρουσιάσει τη δουλειά του, στις συναντήσεις της Τετάρτης, σε ένα κοινό ειδικών, να δεχτεί κριτική, δελτία, βιβλιογραφία, τα πάντα, και έτσι να προχωρήσει πολύ παραπέρα —κάτι που δεν ήταν καθόλου εύκολο εκείνη την εποχή. Δεύτερον, εντασσόταν σε μια ερευνητική ομάδα. Η περίπτωση του Αρχείου της Σύρου είναι χαρακτηριστική — εγώ δεν την πρόλαβα στη φάση του αρχείου αλλά σε μια ύστερη φάση, την καταγραφή της βιβλιοθήκης του Γυμνασίου. Ένοιωθε κανείς ότι εντάσσεται σε μια



ομάδα που κάνει ιστορική έρευνα, και μάθαινε, μέσα από αυτή την πράξη: μια σημαντική μαθητεία στην ιστορική έρευνα.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον, βλέποντας από κάποια απόσταση τα πράγματα, είναι ότι ξεκινώντας από έναν αποκλεισμό του πανεπιστημίου, συνειδητό και στρατηγικό στην πρώτη φάση, ο «Μνήμονας» υποκατέστησε το πανεπιστήμιο για αρκετά χρόνια, και τώρα βρίσκεται μέσα στα πανεπιστήμια. Βρίσκεται όχι μόνο με τους ανθρώπους του που ήταν ή είναι μέλη του και τώρα έχουν γίνει πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, αλλά και, εμμέσως, μέσα από τον τρόπο διδασκαλίας, τα εγχειρίδιά τους, μέσα από την ίδια την ιστορία που περνάει στην πανεπιστημιακή διδασκαλία. Αυτή είναι μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη σε σχέση με το πανεπιστήμιο.

Τ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ: Παλέψαμε πολύ για να κατακτήσουμε και να κρατήσουμε τη συλλογικότητα, έστω στον μικρό μας κόσμο. Λέγαμε «μη θέλετε να επιβάλετε ο καθένας το μέτρο του, για να χωρούν και οι άλλοι με τα δικά τους μέτρα». Εφαρμόσαμε ακόμα την αρχή ότι δεν υπάρχουν επετηρίδες, αλλά μόνο το κριτήριο ποιος έχει διαθέσιμο χρόνο, δυνατότητες και κέφι για δουλειά και επομένως για αξιώματα. Βέβαια, πάντα στα συλλογικά σώματα αναδύεται, εκ των πραγμάτων, μια «καθοδηγητική ομάδα». Αυτή, και λόγω ηλικίας και λόγω εμπέλειας επιστημονικής και προσωπικής, πάντα έδινε έναν τόνο, και όταν υποχωρούσε, υποχωρούσε και ο «Μνήμονας» — αυτά όμως είναι μέσα στο παιχνίδι, αποκλεισμοί να μην γίνονται και η κατοχή αξιωμάτων να μην μπλοκάρει τις πρωτοβουλίες και τη δράση των άλλων.

Η Εταιρεία κλείστηκε πολύ στον εαυτό της, και από χαρακτήρα, και από ιδεολογία, και από τον τύπο της δουλειάς που κάναμε. Τα μέλη της προτιμούσαν τη δράση στους φορείς της εργασίας τους (να θυμίσω την οργάνωση εβδομάδας επιστημονικών ανακοινώσεων από ερευνητές της Ακαδημίας Αθηνών, το 1979). Όσες φορές ανοίχτηκε, το έκανε πιεζόμενη από τα πράγματα, με καλά συνήθως αποτελέσματα. Μια τέτοια περίπτωση ήταν το «μανιφέστο Ασδραχά» το 1982. Η εκδήλωση αποφασίστηκε και πραγματοποιήθηκε μέσα σε μια εβδομάδα, και αποτέλεσε γεγονός. Ήταν πολυσήμαντος ο λόγος του Σπύρου Ασδραχά, που αποτυπώθηκε και στο βιβλιαράκι που βγήκε αμέσως (*Ιστορική έρευνα και ιστορική παιδεία. Πραγματικότητες και προοπτικές*, EMNE-Μνήμων, Αθήνα 1982), σχετικά με τις σιωπές, την εθνική απομόνωση, τα αδιέξοδα, τις μεταπτυχιακές σπουδές, τη μη σύνδεση της έρευνας με την παιδεία. Ήταν μια απαρχή που ανατάραξε τις ισοροπίες, άνοιξε συζητήσεις και κυρίως μορφοποίησε πολλαπλά αιτήματα που μπορούσαν να πραγματοποιηθούν. Ακολουθούν αλλεπάλληλα συνέδρια, ανάμεσά τους και το συνέδριο για τη νεοελληνική πόλη από εμάς, το ΚΝΕ-ΕΙΕ οργανώνει το συνέδριο για τις μεσογειακές οικονομίες, ιδρύεται το «Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας», ιδρύονται τα *Ιστορικά*. Η γονιμότερη δεκαετία για την ιστορία του νέου ελληνισμού έχει αρχίσει. Ο Κ.

Θ. Δημαράς λέει χαρακτηριστικά για τις άλλες ανθρωπιστικές επιστήμες: «τους πήραμε φαλάγγι».

### *Η δημοκρατικότητα και η ευρυχωρία του «Μνήμονα»*

Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ: Ας ξεκινήσω κι εγώ αυτοβιογραφικά. Κατέβηκα για πρώτη φορά τα σκαλάκια της Ισαύρων το 1989 ως φοιτητής του Ιστορικού-Αρχαιολογικού του Πανεπιστημίου Αθηνών, παρακινημένος, όπως και άλλοι, από την Όλγα Κατσιαρδή-Χέρινγκ. Ουσιαστικά όμως η πραγματική επαφή μας άρχισε το επόμενο έτος, μέσα από το σεμινάριο του Αντώνη Λιάκου, που μας πήρε όλους μαζί, δέκα με δεκαπέντε άτομα, για να παρακολουθήσουμε τις Τετάρτες του «Μνήμονα». Χάρη σε αυτόν, και χάρη σε μια δουλειά που κάναμε στο σεμινάριό του, οργανώθηκε και η πρώτη παρουσία μας στην Εταιρεία (1991), με μια συλλογική ανακοίνωση για τις αφηγηματικές στρατηγικές.

Ερχόμαστε σε μια εποχή μάλλον αριθμητικής κάμψης: η λεγόμενη δεύτερη γενιά έχει αραιώσει την παρουσία της, ενώ ταυτόχρονα υπάρχουν οι άνθρωποι της πρώτης γενιάς, που τους ξέραμε μέσα από τα βιβλία τους, ήταν για μας βιβλιογραφικές αναφορές: ο Χρήστος Λούκος, ο Αλέξης Πολίτης, ο Κώστας Λάμπας, ο Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης. Και αυτοί οι άνθρωποι ξαφνικά μας λένε να τους μιλάμε στον ενικό, ζητάνε την άποψή μας, μας παρακινούν να συμμετάσχουμε. Βαφτιζόμαστε λοιπόν «τρίτη γενιά». Προερχόμαστε κυρίως από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, τη Φιλοσοφική Σχολή, και αυτό νομίζω ότι ισχύει και για τη συντριπτική πλειονότητα των μελών. Αυτό έχει το ενδιαφέρον του, δεν είναι άσχετο με το ότι ο «Μνήμονας» έχει ένα γερό πάτημα στη φιλολογία — από τον τρόπο χρήσης των πηγών, τη θεματολογία, ένα είδος λογιουσύνης, αγάπης στη λεπτομέρεια. Πολύ γρήγορα εμπλεκόμαστε σε όλες τις λειτουργίες της Εταιρείας, από τα διοικητικά μέχρι το βάψιμο των καινούργιων γραφείων. Είναι η εποχή που ο «Μνήμονας» εγκαταλείπει το υπόγειο των 25 τ.μ. της Ισαύρων και εγκαθίσταται στα σημερινά γραφεία, το υπόγειο της Ζωσίμου, των 150 τ.μ.

Πιστεύω ότι τρία ήταν τα βασικά στοιχεία που μας ενέταξαν και μας κράτησαν, ως γενιά, στον «Μνήμονα». Το πρώτο ήταν η δημοκρατικότητά του. Στην Εταιρεία μας και αποκλεισμοί υπήρξαν και ομαδοποιήσεις και δυναμικές που συγκρούστηκαν οδηγώντας σε συγκεκριμένες επιλογές, που εκ των υστέρων θεωρήθηκαν δεδομένες. Όμως, και εν γνώσει όλων αυτών, κυριάρχησε η ισοπολιτεία, υπήρξε η δυνατότητα των ανθρώπων να μιλάν και να ακούγονται, να προτείνουν. Ήταν επιλογή των παλαιότερων γενεών, που την τίμησαν και την τιμούν ακόμη.

Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι, καθώς στις αρχές της δεκαετίας του 1990 συντελέστηκε μια μεγάλη διεύρυνση του χώρου των επαγγελματιών ιστορικών

(με ίδρυση μεταπτυχιακών τμημάτων, λ.χ.), η οποία όμως ακόμη δεν έχει ολοκληρωθεί, για τους περισσότερους από εμάς ο «Μνήμωνας» λειτούργησε ως σχολείο. Και όχι μόνο οι ομιλίες της Τετάρτης, αλλά και η ταβέρνα που ακολουθούσε μετά: η ταβέρνα, στην οποία κάθονταν στο ίδιο τραπέζι άνθρωποι που δεν είχαν πολλές ευκαιρίες να βρεθούν αλλού, και κουβεντιάζουν, συζητάνε το θέμα της ομιλίας αλλά και γενικότερα, ανταλλάσσουν απόψεις. Ακουγεται ίσως παράξενο, αλλά η επιτυχία ή η κάμψη της ταβέρνας είναι και ένας καλός δείκτης για την πορεία του «Μνήμονα».

Ένα τρίτο στοιχείο που θα ήθελα να επισημάνω είναι η ευρυχωρία του. Η Εταιρεία μπόρεσε να καλύψει πολλά διαφορετικά πράγματα, και να τα καλύψει ισότιμα, δεν ζήτησε να εξορίσει από την πολιτεία των ιδεών κανέναν, από όσους τουλάχιστον μοιράζονταν την ίδια αγάπη για την ιστορία. Και για να επιστρέψω και σε αυτό που ονόμασα «δημοκρατικότητα», είναι σημαντικό ότι ενώ η ανακοίνωση για τις αφηγηματικές στρατηγικές προκάλεσε πολλές διαφωνίες στην οπτική της, παρ' όλα αυτά, από τη στιγμή που δώσαμε τα κείμενα, δημοσιεύτηκε αμέσως στο περιοδικό.

### *Η συμβολή του «Μνήμονα» στην ιστοριογραφία*

Τ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ: Μέσα από τη λειτουργία της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού και τη συνεργασία με τους συγγραφείς για τη βελτίωση των μελετών τους αλλά και τις σεμιναριακές συναντήσεις, τις Τετάρτες του «Μνήμονα», και τη λειτουργία των επιτροπών του, παράγεται ένα είδος «προστιθέμενης αξίας». Η συντακτική επιτροπή λειτούργησε ως σύμβουλος του συγγραφέα, με παρατηρήσεις, προσθήκες, δελτία, πληροφορίες... Κάθε άρθρο συναντάει το διάλογο και τον αντίλογο της συντακτικής επιτροπής, ο συγγραφέας προσθέτει, τροποποιεί — και δεν είναι ανάγκη να κάνει αυτά που του λένε, μπορεί να κάνει κάτι άλλο που πάντως βελτιώνει τη μελέτη με εντατικοποίηση της ερευνητικής προσπάθειας. Αυτή η «προστιθέμενη αξία» είναι αμάρτυρη ως αποτέλεσμα, αφού κανείς δεν θα παραβάλει τα αρχικά με τα τελικά κείμενα για να το καταλάβει, όμως ισχύει και πρέπει να πιστωθεί στον «Μνήμονα» ως το αποτέλεσμα συλλογικότητας, αθόρυβης προσπάθειας και αμφίδρομης πορείας, μαθητείας και διδαχής.

ΧΡ. ΚΟΥΛΟΥΡΗ: Πιστεύω ότι ο «Μνήμωνας» αποτελεί καθρέφτη της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφίας. Ας δούμε τις Τετάρτες: 500 ανακοινώσεις, στο διάστημα όλων αυτών των χρόνων. Και μόνο τα ονόματα δείχνουν ότι το σύνολο σχεδόν των σημερινών ιστορικών της νεότερης Ελλάδας πέρασε από τον «Μνήμονα». Πολλές από τις ανακοινώσεις έγιναν άρθρα, και ας μην ξεχνάμε κάτι που δύσκολα μπορεί να μετρηθεί αλλά είναι αναμφισβήτητο: η επικοινωνία, η ανταλλαγή απόψεων εμβολιάζει τη σκέψη πολλών, που μπορεί να είναι και απλοί ακροατές.

Υπάρχουν οι απουσίες και είναι εύγλωττες, υπάρχουν οι αποκλεισμοί (που επέβαλε ο «Μνήμονας», καθώς έχει μια ταυτότητα ξεκάθαρη), αλλά και αυτο-αποκλεισμοί. Και θα ήθελα να προσθέσω ότι αυτοί οι «αποκλειόμενοι» δεν είναι αναγκαστικά στο περιθώριο, ούτε ο «Μνήμονας», για να μη δημιουργούνται και πλάνες, είναι η κυρίαρχη τάση. Νομίζω δηλαδή ότι στη δεκαετία του 1980 η Εταιρεία λειτούργησε, κατά κάποιον τρόπο, σαν ομάδα κρούσης, μέσα από τα ερευνητικά προγράμματα, τις εκδόσεις, τα συνέδρια κ.ο.κ.: η τάση αυτή έδειχνε, και λόγω της ποσοτικής παραγωγής, ως κυρίαρχη προς τα έξω. Δεν έγινε όμως, στην πραγματικότητα, και κεκτημένη πεποίθηση ή γνώση στην κοινωνία, και αυτό φαίνεται τώρα, που έχει κλείσει ο κύκλος, και η εκλαϊκευμένη γνώση, που περνάει μέσα από μια πληθώρα δημοσιευμάτων αναδιπλώνεται: αυτό το οποίο περιθωριοποιήθηκε εμφανίζεται πάλι αρκετά ισχυρό.

Σε ό,τι αφορά τις συνέχειες και τις ρήξεις, στο επίπεδο του «Μνήμονα», εγώ βλέπω ισχυρότερες τις συνέχειες. Ακριβώς επειδή η πρώτη γενιά είχε συγκροτημένη άποψη, την οποία διαμόρφωσε, και η οποία αποτελούσε την καινοτομία. Από και πέρα όλα τα υπόλοιπα ήταν ένας διάλογος με εκείνη την καινοτομία, αλλά επ' ουδενί ανατρεπτικά εκείνης της ιδρυτικής καινοτομίας.

Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ: Ο Τριαντάφυλλος, στην αρχή, σε κάποιο σημείο, είπε ότι όταν ξεκινούσαν, ήθελαν να ανατρέψουν τα κατεστημένα. Για μένα είναι ένα ερώτημα αν μπορεί να χαρακτηριστεί ο «Μνήμονας» σήμερα κατεστημένο, και πόσο, όπως και το τι σημαίνει κατεστημένο. Σίγουρα, οικονομικά ή θεσμικά δεν αποτελεί «κατεστημένο», ταυτόχρονα όμως είναι σαφές ότι αν κάποιος μιλήσει ή γράψει στον *Μνήμονα* αυτό έχει σημασία, ας πούμε για το βιογραφικό του. Οι καιροί έχουν αλλάξει από το 1974 και αυτό δεν θα πρέπει να το παραγνωρίζουμε. Νοιώθω ότι στα τελευταία περίπου δώδεκα χρόνια που ζω και συμμετέχω στον «Μνήμονα» —στα χρόνια αυτά κάποιιοι άνθρωποι που φοιτητές μαζί κατεβήκαμε τα σκαλοπάτια τέλειωσαν τις σπουδές τους και διδάσκουν σήμερα στα Πανεπιστήμια— ήταν μια εποχή που έγιναν τομές και αλλαγές, χωρίς όμως ένα ισχυρό αποτύπωμα στη φυσιογνωμία της Εταιρείας, όπως ας πούμε στη δεκαετία του 1980 με την ισχυρή πρόσδεση στο άρμα των *Annales*, μια εποχή πολύ πιο έντονης επαγγελματοποίησης αλλά και θεωρητικών αναζητήσεων. Πόσο ο «Μνήμονας» είναι σήμερα «αντιπανεπιστήμιο» ή εργαστήρι ιστορίας; Εάν όπως λέει η Χριστίνα και συμφωνώ απολύτως, η καινοτομία πραγματοποιήθηκε το 1974...

Τ. ΣΚΑΑΒΕΝΙΤΗΣ: Η καινοτομία δεν ήρθε έτοιμη απέξω, κατακτήθηκε μέσα από τη συλλογική προσπάθεια που έφερε την ωρίμανση. Γι' αυτό έλεγα πριν για την «προστιθέμενη αξία». Και, γύρω στο 1979-1980, ένα περιγράμμα έχει σχηματισθεί. Στη συνέχεια δεν έχουμε κάτι το οποίο, ως σύνολο, να υπερβαίνει την παγίωση αυτή. Τα προχωρήματα ποτέ δεν έλειψαν και οι βελτιώσεις είναι εμφανείς.

### Ο συνεκτικός ιστός

Τ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ: Ο «Μνήμονας», ενώ ήταν παρέα, δεν αποτέλεσε ποτέ νεανική οργάνωση· εξ αρχής ήταν σωματείο μελλόντων επαγγελματιών ιστορικών. Ο σκοπός —η φράση είναι δανεισμένη από το Σεφέρη— ήταν να γίνει λιγότερο πικρός ο αυτοδίδακτισμός. Άρα, έπρεπε να διαβάζουμε περισσότερο, να δουλεύουμε στα αρχεία, να συζητάμε, να διαβάζουμε τα κείμενα των άλλων κ.ο.κ. Αυτό το αυστηρό επαγγελματικό αιτούμενο υπήρχε και τότε, μένει και τώρα. Και κάτι ακόμα: Ο «Μνήμονας» δεν θέλησε να γίνει προσάρτημα κάποιου φορέα. Από το 1975 πληρώνει το ενοίκιό του, έχει τον ανεξάρτητο χώρο του σε ένα ταπεινό υπόγειο, αλλά διατηρεί την αυτονομία του. Ζητά και δέχεται με ευγνωμοσύνη χορηγίες από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς χωρίς εξωκαταστατικές και άλλες δεσμεύσεις. Ο «Μνήμονας» δεν θα μπορούσε να προχωρήσει χωρίς τη συλλογικότητα της Εταιρείας, της ανανεούμενης παρέας. Αυτή η σύνθετη λειτουργία (: η Εταιρεία, οι Τετάρτες, το περιοδικό, οι εκδοτικές σειρές) είναι ένας πλούτος που δεν πρέπει να χαθεί. Και ας μου επιτραπεί να πω ότι είναι και πολύ διαφορετικό από ένα περιοδικό, ένα σεμινάριο, μια εκδοτική σειρά, στο πλαίσιο ενός εξασφαλισμένου δημόσιου ή ιδιωτικού φορέα, ή ένα σωματείο-σφραγίδα που ζει σαν στρείδι κολλημένο στο σώμα ενός δημόσιου ή ιδιωτικού οργανισμού. Προϋπόθεση βέβαια για να ζήσει είναι η παρουσία νέων και ενεργών μελών με ανθρώπινες σχέσεις και διατήρηση της συλλογικότητας, έτσι για να μπερδεύονται οι φίλοι και οι συνάνθρωποι, που ιεραρχούν με ηλικίες, αναζητούν εξαρτήσεις και σκοπιμότητες στις στάσεις ζωής και κρίνουν σχεδόν «παράλογη» την πορεία μιας ανανεούμενης παρέας που δεν λέει να «νεηλικιωθεί». Εδώ κάνουν λάθος, γιατί τα περισσότερα ενεργά μέλη του «Μνήμονα» είναι νέοι. Όσοι παραμένουν δραστήριοι από την πρώτη και δεύτερη γενιά, γνωρίζουν, έστω και αν κάποτε θεωρούνται απαράιτητοι, ότι ο Μνήμονας, στο όχημα του οποίου πορεύτηκαν και πέρασαν καλά 30 χρόνια, μόνο ως ζητούμενη και βιωμένη συλλογικότητα νέων ανθρώπων μπορεί να επιβιώσει με «τη γνώση του παρελθόντος να έχει νόημα ως δράση και στάση ζωής».

ΧΡ. ΚΟΥΛΟΥΡΗ: Θα πρόσθετα ότι το συνεκτικό στοιχείο, πιστεύω, είναι η αγάπη για την ιστορία. Η ιδιότητα του ιστορικού είναι ο συνεκτικός ιστός του «Μνήμονα»: ό,τι μπορεί να σημαίνει «υπηρετώ την επιστήμη της ιστορίας, με ηθικούς όρους».

Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ: Για μένα, το μεγαλύτερο επίτευγμα του «Μνήμονα» είναι ότι υπάρχει. Τριάντα χρόνια τώρα υπάρχει, με τους ίδιους όρους που φτιάχτηκαν σε μια πολύ έντονη στιγμή, στη στιγμή της μεταπολίτευσης: με όρους ευρυχωρίας, δημοκρατίας, με τόνους χαμηλόφωνους, που κατά τη γνώμη μου είναι κάτι σημαντικό, και χωρίς καμία διάθεση πρόσδεσης σε άλλους φορείς. Το υπόγειο εξακολουθεί να λειτουργεί.